

İlk İslâm Toplumunun Siyasî Kimliğini Medenî Sûreler Bağlamında Okumak*

Nihat UZUN**

Öz

İlk kurulan İslâm toplumu başlangıcından itibaren siyasî bir kimliğe sahip olmuştur. Mekte döneminde kendisini çevresine kabul ettirecek enstrümanlara sahip olamayan Müslümanlar, bu sorunu çözmek için çaba sarf etmiş ve neticede Medine'ye hicret gerçekleştirmiştir. Medine dönemi Müslümanların siyasî arenada daha görünür oldukları ve kendileri dışındaki toplumlara varlıklarını kabul ettirdikleri bir dönem olmuştur. Bu dönemde nazil olan bazı sûreler ve âyetler onların bu siyasî kimliklerini kazanmaları ve geliştirmeleri sürecine hem müdahil olmakta hem de yollarına çıkan engeller hususunda onları aydınlatmaktadır. Bu makalede Medine döneminde nazil olan bazı sûreler ve âyetler izlenerek ilk İslâm toplumunun oluşturduğu birliği "siyasî" yapan unsurlar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Medine dönemi, Kur'ân, Siyaset, İslâm toplumu, Âyetler.

Abstract

Reading the Political Identity of the First Islamic Society in the Context of Medina Period's Surahs

The first Islamic community has had a political identity from the very beginning. The Muslims who have not the instruments to impose themselves to the environment in the Meccan period, have made an effort to solve this problem and eventually imigrated to Medina. Medina was a period in which Muslims were more visible in the political arena and made their presence accepted by the other communities. Some of the suras and verses revealed in this period becomes involved in the process to make them acquire and develop their political identity as well as to enlighten them on the obstacles oriented in their paths. In this article, the elements that make the first Islamic community "political" will be discussed by following some suras and verses revealed in the Medina period.

Keywords: Medina period, the Qur'an, Politics, Islamic community, Qur'anic verses.

Atıf: Nihat Uzun, "İlk İslâm Toplumunun Siyasi Kimliğini Medenî Sûreler Bağlamında Okumak", KTÜİFD, c. 1, sy. 1, Bahar/2014, s. 65-104

* Makalenin ilk hali 17-19 Mayıs 2013 tarihinde Kahramanmaraş'ta düzenlenen "Kur'ân Nüzulünün Medine Dönemi" Sempozyumu'nda (X. Tefsir Akademisyenleri Buluşması) tebliğ olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, nirunx@hotmail.com

Giriş

İslâm hakikat iddiasında bulunan bir dindir. Bu iddianın en son tezahürü ise Kur'ân-ı Kerîm'dir.¹ Hakikat iddiasında bulunmak, aynı zamanda hakikatin egemen olmasını istemek demektir. Hakikatin egemen olması ise, bu iddianın sahiplerinin, kendilerine ait bir birlik/toplum oluşturması ve hakikati o toplum üzerinden pratize etmesi demektir. Bazen böyle bir toplum giderek siyasî bir kimlik kazanır ve neticede bir devlete dönüşür.

Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti, Mekke'de karşılaştığı zulüm ve baskı ortamından daha rahat bir ortama geçme gayesi gütmekte idiye de bu rahatlıktan maksat yukarıda bahsi geçen toplumu oluşturmak ve hakikati her veçhesiyle egemen kılmak arzusudur. Bunun bir göstergesi olarak Rasulullah Medine'ye vardığında hemen bir mescit inşasına başlamış, böylece İslâm toplumunun hem fiziki hem de manevi planda kurucu/oluşturucu/tanıtıcı kurumunu tesis etmiştir. Medine'deki ilk faaliyetlerden birisi olarak mescit inşa edilmesi kanaatimizce Müslüman toplumu "siyasî" yapan unsurların başında gelmektedir.²

1 Hakikat iddiasından kastımız, özellikle 2/Bakara 147, 3/Âl-i İmrân 60, 4/Nisâ 170, 10/Yûnus 94 ve 108. âyetlerde ifadesini bulan "hiç şüphesiz hak senin Rabbinden gelmektedir/gelendir" anlayışıdır. Bu âyetlerin nüzul sebepleri ve bahsettikleri konular (kıblenin değişmesi, Hz. İsa'nın doğumu, bizatihi İslâm, Yahudilerin geçmişte yaptıkları vs.) göz önüne alındığında, Allah'ın, insanların takip etmesini ve sıkı sıkı sarılmasını istediği tek gerçeğin, Kendisi'nin gönderdiği vahiyler ve bunların bütünü olan İslâm dini olduğu anlaşılır. Dolayısıyla İslâm, kendisini insanlara tanıtan ilk peygamberden sonuncusuna kadar, tevhid dışındaki bütün sistem ve anlayışların şu veya bu şekilde eksik, kusurlu ve mutlak bağlılığı hak etmedikleri mesajını ve iddiasını dile getirmektedir. Bu iddianın gereği ise İslâm'ın -ve dolayısıyla Kur'ân'ın-, birey ve toplum hayatının tüm normatif alanlarını kendi ilke, prensip ve değer yargılarıyla kuşatmasıdır -ki bu da Kur'ân'ın en temel ve evrensel vasfıdır. Bkz. Talip Türçan, *Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), s. 24.

2 "Burada cami'yi, sadece tuğla ve kireçten müteşekkil bir yapı olarak görmemelidir. Bina yalnızca beraberlik ve uzlaşma sembolüdür. Cami birlik sembolü olarak ait olma ve beraberlik duygusu sağladığı için, İslâm toplum hayatında binalar önemli bir yere sahiptir. Cami özel mülkiyet haline getirilemez, kiralanamaz veya satılamaz. İster iyi, ister kötü niyetle olsun, bir camiye saygısızlıkta bulunmak topluma hakarete bulunmak demektir. Böylece cami ve toplum bir arada var olur; biri olmadan diğeri yaşayamaz. Medine'ye varır varmaz Peygamber'in ilk yaptığı iş, toplumun idare ve haberleşme merkezi olan, bir mescid yapmak oldu. İnananlar ibadet etmek, meselelerine Peygamber tarafından çözüm bulunmak, problemlerini tartışmak ve yabancı hükümet temsilcilerini kabul etmek için oraya geliyorlardı. Cami onların ibadet yeri,

İslâm tebliğinin Medine dönemini Müslüman toplumun kendinî belirgin kılması, başkaları tarafından muhatap alınması ve nihayetinde hem çevresindeki gayri müslim oluşumlar hem de uluslararası çevreler nezdinde bir devlet sistemi olarak tanınması çabası olarak tanımlamak yanlış olmaz. Durumun bu şekilde olduğunu Medenî sürelerin izini sürerek takip etmek de mümkündür. Zira Medine döneminde nazil olan âyetler bir yandan Mekke dönemindekilerde olduğu gibi imanın sağlamlaştırılması, tevhid ve ahiret inancı gibi hususlardan bahsederken diğer yandan hem Müslüman toplumun toplumsal yönünün tamamlanmasına hem de diğer topluluklar (müşrik Mekke halkı, Ehl-i kitap ve münafıklar) karşısında siyasî bir kimlik kazanmasına hizmet edecek konuları ele almaktadır. Biz bu çalışmamızda özellikle İslâm toplumunu “siyasî” yapan unsurların Medenî sürelerdeki yansımalarına bakmak istiyoruz. İslâm toplumunun kuruluş aşamasında onu “siyasî” yapan unsurların belirlenmesi, temelde nasıl bir Müslüman-siyasî toplum/birlik oluşturulması gerektiği konusunda yolumuzu aydınlatacaktır.

A. Toplum “Siyasî” Yapan Unsurlar

Genel kullanımıyla “toplum” teriminin iki ana anlamı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, sosyal bir birliktelik ve etkileşim, ikincisi de kendine ait sınırları bulunan ve bu sınırların onu diğer toplumlardan ayırdığı birlik anlamıdır.³ İkinci tanımdaki sınırlar, ulus devletlerdeki gibi coğrafi sınırlar anlamında olabileceği gibi, bir toplumu diğerlerinden ayıran ırk, din, kültür, değerler gibi coğrafi ve -bütünüyle- fiziksel olmayan sınırlar da olabilir. Diğer yandan “siyasî” ifadesi siyasetle ilgisi olan, siyasetin içinde yer alan anlamındadır.⁴

Bu tanımlamalardan hareketle diyebiliriz ki bir toplumu siyasî yapan unsurlar, o toplumun siyasetle ilgisi neticesinde belirginlik ka-

parlamentosu, idare yeri, hükümet binası, toplantı yerleri, öğrenim merkezleri, kısaca onların her şeyi idi.” Müshirül Hak, “İslâm Toplumunu ve Toplum Hayatında Cami'nin Yeri”, çev. Ahmet Güç, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: III, Sayı: 3, (1991), s. 290.

3 Anthony Giddens, *Toplumun Kuruluşu*, trc. Hüseyin Özel, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), s. 220.

4 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.514861b17a3c47.42726606.

zanacaktır. Kök anlamı “hayvanlarla ilgilenmek, onları evcilleştirmek”⁵ olan siyaset, istilâh olarak –en geniş anlamıyla– “halkı, dünya ve ahiret hususunda kurtarıcı olan yola ileterek/yönelterek ıslah etmek” şeklinde tanımlanır.⁶ Dolayısıyla siyasî toplum, öncelikle bir liderlik etrafında hareket eden bir yapısal özellik taşır. Lider (kişi yahut grup), toplumu ıslah etmek maksatlı hareket eder.

Liderin önderliğindeki bir toplumu “siyasî” kimliği, iktidar sahibinin/sahiplerinin, bazı davranış biçimlerine kurallar getirmesi ile belirginlik kazanır. Bu kurallar daha sonra ilan edilir ve toplum tarafından benimsenir, uygulanır veya zorla tatbik ettirilir. Genel anlamda, bu kurallara isteyerek veya istemeyerek uyulur ve maddî ceza veya mükâfatın yegâne sembolü olarak hâkimiyetleri kabul edilir.⁷ Bir toplum, kurallarını ve davranış biçimlerini bu şekilde ilan ettiğinde, uyguladığında ve uygulattırduğunda ve bu kuralların fizikî güç ile korunduğu genel olarak benimsendiğinde o toplumun devleti vardır yahut o toplum siyasîdir.⁸

Toplumun siyasî kimliğe sahip oluşu, aynı zamanda onun diğer toplumlardan tefrik edilmesini sağlayan bir dünya görüşüne sahip olmasıyla da bağlantılıdır. Öncelikle toplumun fertlerinin sahip olduğu ve kendi varoluşlarını anlamlı bir çerçeveye oturttukları bu dünya görüşü, doğal olarak toplumun dünya görüşü haline gelir. Bu durum, aynı zamanda o toplumun fertlerinde bir “ben-idraki”nin oluşmasını sağlayan nihaî et-kendir. Ben-idraki, toplumların medeniyet kurmalarına, yükselmelerine, diğer medeniyetlerin muhtemel tahakkümlerine karşı direnebilmelerine imkân veren ve bir medeniyet modelinin ortaya çıkmasını sağlayan temel unsurdur. Diğer yandan toplumun fertlerinde oluşan bu ben-idraki fertlerin sahip olduğu “kimlik”ten farklıdır. Şöyle ki, bu iki kavram farklı iki bilinç düzeyini yansıtır. Kimlik, sosyal tanınma temelinde gerçekleşen ilişki-bağımlı bir bilinç olarak iki tarafı gerekli kılarken, ben-idraki bir karşı tarafa ya da sosyal bir tanınmaya ihtiyaç hissetmeyen bireysel bir şuur halini yansıtır. Kimlik sosyal, iktisadi ve siyasî otorite tarafından tanımlanabilen ve verilebilen bir nitelik taşırken, özneyi esas alan ben-id-

5 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, trs,) VI, 108.

6 Muhammed Ali b. Muhammed et-Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), II, 367.

7 et-Ticânî Abdülkâdir Hâmid, *Kur'ân ve Siyaset: Siyasî Düşüncenin Mekkî Âyetlerdeki Temelleri*, trc. Enise Anaş, (İstanbul: İnkılab Basım Yayım, 2008), s. 21.

8 Anthony Quinton, *Political Philosophy*, (Oxford: Oxford University Press, 1967), s. 6.

rakinin herhangi bir başka otorite tarafından tanımlanabilmesi de, tasfiye edilebilmesi de imkânsızdır.⁹

Netice olarak denilebilir ki, insanların oluşturduğu toplumlar doğal ve kaçınılmaz olarak “siyasî” vasıfta olmayabilir. Bir toplumu siyasî olarak niteleyebilmek için o toplumun bir lider –yahut liderlik kurumu- etrafında kümelenmiş, fertlerinin ben-idrakine sahip olduğu, kuralları ve bu kuralların uygulanmasını temin eden yaptırım gücü olan, bağımsızlık ilkesini benimsemiş ve başka toplumlarla bu çerçevede ilişkileri olan bir toplum olması gerekir.

B. İslâmî Davetin Siyasî Yönü

İslâm, Allah Teala'nın, ahlakî fesada uğramış ve böylelikle tevhidin yolundan sapmış insanoğluna asli kimliğini hatırlatma ve özüne dönme konusundaki “sünnet”inin son tezahürüdür. Diğer bir ifadeyle, özel isim olarak İslâm, genel isim olan “ed-Dîn”in miladi 7. asırda vücut bulmuş halidir. Böyle olduğu için İslâm'ın asıl ve öncelikli gayesi, insanın tevhid karşısındaki uygunsuz ve yakışıksız konumunu ‘iyi’ ve ‘doğru’ya gidecek şekilde değiştirmektir.

İslâmî davetin Medine dönemi, netice itibariyle Müslümanların bir siyasî birlik/devlet oluşturmalarını sonuç vermiştir. Bir devlet kurmak ise siyasetin bir veçhesi olan iktidarı ele geçirmek, güce sahip olmak demektir. Netice itibariyle iktidar Müslümanların eline geçmiştir fakat bazı kaynaklarda yer alan rivayetlere bakılırsa iktidarı ele geçirip dünyevi hakimiyet tesis etmek Hz. Peygamber'in en başından beri düşündüğü ve yöneldiği bir hedeftir. Bahsi geçen rivayetlere göre Hz. Peygamber daha Mekke döneminin başlarında Kısra (İran hükümdarı) ile Kayser'in (Bizans kralı) hazinelerinin kendi eline geçeceğini,¹⁰ Kureyş önderlerinin şayet kelime-i tevhidi kabul ederlerse Araplara ve Acemlere onunla hâkim olacaklarını söylemiş;¹¹ Allah'tan İran (Fâris) ve Bizans'ın (Rûm) mülkünü ümmetine vermesini dilemiştir.¹² Başka bir rivayete göre Hz. Peygamber hicret esna-

9 Ahmet Davutoğlu, “Medeniyetlerin Ben İdrâki”, *Divan Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 3, (1997/1), s. 10-11.

10 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1417/1997), I, 655.

11 İbn Hişâm el-Himyerî el-Me'âfirî, *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ vd., (Kahire: Şeriketü Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955), I, 417.

12 Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muham-

sında bir süre dinlendiği Kuba'dan Medîne'ye hareket ederken, Kuba'daki ev sahipleri, "Bizden usandın da mı gidiyorsun, yoksa daha hayırlı bir yurt mu istiyorsun?" diye sormuşlar. Hz. Peygamber, "Ben kasaba ve şehirleri fethederek idaresi altına alacak bir beldeye gitmekle emrolundum" diye cevap vermiştir.¹³

Bu tür rivayetlerden, Hz. Peygamber'in insanları kendisine çağıracağı şeyin, onlara dünyevi iktidar vadettiği, hatta o gün itibariyle dünyanın önde gelen devletlerinin "mülk"lerini ele geçirmeyi düşündüğü sonucuna varmak kaçınılmaz olmaktadır. Diğer bir deyişle, bu rivayetler Muhammedî davetin, başlangıçtan itibaren kendisine eşlik eden, koruyadurduğu ve gerçekleştirinceye kadar uğrunda çalıştığı açık (ve pragmatik) bir siyasî program sahibi oluşu konusunda söz birliği etmiş gibidirler.¹⁴ Oysa durum tam olarak böyle değildir. Çünkü İslâm bütün insanlığın manevi kurtuluşu için bir çağrıdır. İnsanlığın manevi kurtuluşunun ise dünyevi iktidara sahip olmakla doğrudan bir ilgisi yoktur. Dolayısıyla, bu rivayetlere ihtiyatlı yaklaşmak ve geriye doğru bir tarih okumasıyla sonradan şekillenmiş olma ihtimallerini gözden uzak tutmamak gerekir.

Bununla birlikte, İslâmî davetin, başından beri siyasî tavırlar ve refleksler sergilediği, hem Mekke hem de Medine dönemindeki âyetlerin de bu duruma eşlik ettiğini söylemek de bir gerçeği dile getirmek olacaktır. Fakat bu gerçek, yukarıdaki rivayetlerin anlattığı şeyden farklıdır. Zira İslâm, başta da söylediğimiz gibi, "hakikat"e sahip olduğunu yani "hakikat" iddiasında olduğunu ifade eden bir dindir. Hakikat iddiasında olmak ise, bu iddiaya sahip çıkmayan yahut bu iddiayı geçersiz kılmaya çalışanlarla araya kesin bir çizginin çekilmesini gerekli kılar. Çünkü hakikat, hiçbir devirde herkesin hoşuna giden, herkesin (haklı-haksız) çıkarlarını koruyan ve "ne olsa gider" yollu bir muğlaklığı yaygınlaştıran bir ilke/değer olmamıştır. Nitekim rivayetlerde aktarıldığına göre Hz. Peygamber

med Şâkir, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), VI, 300. Buradaki rivayetlere göre 3/Âl-i İmrân 27. âyeti (*De ki 'Allâhum! Mülkün sahibi sensin, mülkü dilediğine verirsin...*) Rasulullah'nın bu isteğine cevap olarak nazil olmuştur.

13 Bkz. Ali b. Burhânuddîn el-Halebî, *es-Sîratü'l-Halebiyye*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1400/1980), II, 240. Muhammed Hamidullah da Hz. Peygamber'in tebliğinin başından beri bir devlet tesisi düşüncesinde olduğunu belirtmektedir. Bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm Tarihine Giriş*, trc. Ruhi Özcan, (İstanbul: Beyan, 2007), s. 65.

14 Muhammed Âbid Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, trc. Vecdi Akyüz, (İstanbul: Kitabevi, 1997), s. 108.

kavmini İslâm'a davete başlayıp Allah'ın emrettiği şekilde onların tanrılarından bahsedinceye ve onları kınayınca kadar kavmi ondan uzaklaşmamış, onu kabule de yanaşmamıştır. Fakat o böyle yapınca, meselenin önemini kavramışlar [İslâm'ın "hakikat"iyle yüzleşmişler], hoşnutsuzluk göstermişler ve ona karşı çıkmaya ve düşmanlık konusunda fikir birliği etmişlerdir.¹⁵ Zührî'den aktarılan başka bir rivâyete göre Rasulullah gizli ve açıktan davetini yaparken başta ona genç ve zayıf insanlardan bazıları karşılık vermiş ve giderek inananların sayısı çoğalmıştı. Önce Kureyş kâfirleri onun sözlerine karşı çıkmıyordu. Rasulullah onların meclislerine uğradığında kendisini kastederek "Benû Abdulmuttalib'in çocuğu gökten konuşuyor" diyorlardı. Bu durum, Allah onların taptıkları tanrılarını kınayınca ve kâfir olarak ölen atalarının mahvoldüğünü belirtinceye kadar devam etti. İşte o zaman Rasulullah'ın sözlerine kulak kabarttılar ve ona düşmanlık etmeye başladılar.¹⁶

Bu tür rivâyetler, hakikat taraftarlarıyla muarızlarının giderek ayrıştığını ve farklı vasıflardaki toplumlara dönüştüğünü göstermektedir. Diğer yandan Hz. Peygamber'in, Kur'ân vasıtasıyla Kureyş'in putlarına saldırması ve onları tek tanrıya ibadete çağırması, İslâm açısından itikadi bir mesele olarak görülebilirse de, müşrikler tarafından, Mekke'de putlar ve hac aracı kılınarak oluşturulmuş bulunan ticaret ve siyaset sistemine bir saldırı olarak değerlendirilmiştir.¹⁷ Zira bilinen bir husustur ki, putlar, Kureyş açısından ne insanların kendisine bağlandığı ve uğrunda öldüğü "kutsal" şey, ne de özel millî mabutları bulunan "öteki" taraftan bir saldırı durumunda insanların savunmaya can attığı ve uğrunda ölmek istediği "millî mabutlar" idi. Aksine Kureyş'in putları ve tanrıları, her şeyden önce servet kaynağıydı ve ekonominin temeliydi. Mekke Arap tanrılarının ve putlarının merkeziydi. Kabileler oraya ziyaret (hac) yapar, adak sunar, çevresinde veya yakınında pazar kurar, alım-satım yapardı. Böylece Mekke, bütün Arapların aynı zamanda ticari merkeziydi. Bunun da ötesinde ve hem coğrafi etkenler, hem de Arap kabilelerinin geldiği dinî bir merkez oluşu dolayısıyla, aynı zamanda kuzey, güney, batı ve doğu arasında milletlerarası ticaret yolunda başlıca istasyondur. İşte bu yüzden putlara saldırmak, doğrudan doğruya hac gelirlerine ve onun çevresindeki Arap-

15 İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, I, 264.

16 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. İhsân Abbâs, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), I, 199.

17 Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, s. 110.

ların mahallî veya milletlerarası ticari kazançlarına dokunma anlamına geliyordu.¹⁸ Dolayısıyla Kur'ân'ın onların putlarına saldırısını salt itikadi bir mesele olarak görmediler. Ayrıca konuyla ilgili başka bir rivayet, meselenin doğrudan ekonomik çıkarları koruma ile ilgili olduğunu daha net ortaya koyar niteliktedir. Taberî'nin (v. 310/923) *Târîh*'inde anlattığına göre Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân, Urve b. ez-Zübeyr'e, Kureys'in Hz. Peygamber'in davetine karşı çıkmasına ve ona muhalefet etmesine sebep olan şeyi sorduğunda o bir mektup yazarak şöyle cevap verdi: "Rasulullah, kavmini Allah'ın kendisine verdiği hidayet ve nura çağırduğunda, ilk anda ondan uzak durmadılar, neredeyse onu dinleyeceklerdi. Ne zaman ki tâğutlarını kınadı ve Taif'ten Kureysli zengin bir grup geldi, işte o zaman kendisine karşı çıktılar, sertleşmeye başladılar. Onun söylediklerinden hoşlanmadılar ve sözlerini dinleyenleri ona karşı kışkırttılar. İnsanların çoğu ondan uzaklaştı. Allah'ın koruduğu az sayıdaki insan dışındakiler onu terk etti... Müşrikler Müslümanlara böyle yapınca Rasulullah da onlara Habeş yurduna gitmelerini emretti."¹⁹ Öyle görünüyor ki, burada bahsi geçen "zengin grup", Rasulullah'ın davetinin, kendi ekonomik çıkarları açısından iyi sonuçlar doğurmayacağını anlayan para ve iktidar sahibi kimselerdir. İşlerin bu anlamda kötüye gittiğini anlayınca insanları Rasulullah'a karşı kışkırtıp onu davetten vaz geçirmeye çalışmışlardır.

Diğer yandan hakikat iddiasını dillendirmek, Hz. Muhammed'e (sav) bir peygamberlik vazifesi olarak verildiği için ondan vazgeçmesi yahut onu yarıda bırakması da mümkün değildir. Dolayısıyla bu iddiayı dillendiren kişi yahut topluluğun, bir netice olarak siyasî meselelerle içli-dışlı olması ve nihayetinde kendi bağımsız oluşumunu (devlet) ortaya koyması kaçınılmaz olmaktadır. Fakat unutulmamalıdır ki bu başlangıçta güdülen bir hedef olmayıp neticede varılan yerdir.

Hz. Peygamber, ilk vahyi aldığı andan vefat edinceye kadar peygamberlik vazifesini, yani Allah'ın dinîni insanlara ulaştırma ve onlara mekârim-i ahlakî benimsetme vazifesini yerine getirmek için uğraşmıştır. Bu vazifesini engellemek ve Allah'ın mesajıyla insanların arasına girmek isteyenlere ise, hakikaten fetânet sahibi bir insanın yapması gerektiği gibi, onların anladığı dil ile cevap vermekten geri durmamıştır. Dolayısıyla di-

18 Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, s. 194.

19 Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407), I, 546.

yebiliriz ki Hz. Peygamber'in dinî tebliğ hususunda, hem Mekke'deki hem de Medine'deki stratejisi hayatın ve içinde bulunulan toplumun gerçekleri üzerine bina edilmiştir. Ortaya nasıl bir sorun çıkmışsa o sorunu aşmak için gereken çözümler araştırılmış ve bulunmuştur. Mekke'de kalmak sıkıntı vermeye başlayınca başka bir mekân arayışına girilmiştir. Rasulullah önce bazı Müslümanları Habeşistan'a gönderip oradan bir çıkış yolu aramıştır (bi'setin beş ve altıncı yılları). Bu yeterli gelmeyince Taif'e ziyaret yapmıştır (bi'setin onuncu yılı). Oradan da uygun bir cevap alamayınca Medinelilerle görüşmüş ve neticede Medine'ye hicreti gerçekleştirmiştir. Medine'ye hicret aynı zamanda Müslümanların hem ekonomik hem de siyasî anlamda egemenlik tesis etmelerinin zeminini oluşturmuştur. Bununla birlikte hicret, tebliğin önündeki Kureyş engelini kaldırmadığı için, onları bir engel olmaktan çıkaracak faaliyetlere girişilmiş ve önce Kureyş ticari yönden zayıflatılmaya çalışılmış, ardından onlarla savaşlar yapılmıştır. Neticede Mekke fethedilmek suretiyle Kureyş İslâm'ı yaşamanın önünde bir engel olmaktan çıkarılmıştır.

Şunu da unutmamak gerekir ki Medine'de büyüyen ve kurumsallaşan İslâm devletinin savaşı sadece Kureyş'e karşı değildi. Kureyş, İslâm davetinin önüne çıkan engellemelere liderlik yapan ve kendisi gibi çıkarlarının zedelendiğini düşünenleri tehlikeye karşı organize eden baş aktör konumundaydı. Bu durumun en güçlü tezahürü Hendek Savaşı'nda ortaya çıkmıştı. Bu savaşta Mekkelilere Hayber Yahudileri ve diğer bölgelerden gelen müttefik kuvvetler eşlik etmiş ve hep birlikte Medine kuşatılmıştı. Kuşatma esnasında da katılım sürekli artarak müttefik kuvvetlerin sayısı on iki bin kadar savaşıya ulaşmıştı. Müslümanların sayısı ise ancak üç bin kadardı. Diğer yandan Müslümanların yanında görünen Benû Kurayza Yahudilerinin de sonradan müttefiklerin safına geçtiği düşünülürse,²⁰ Müslümanların Medine'de oluşturduğu toplumun, çevre üzerinde ne büyük etkiler meydana getirdiği anlaşılacaktır. Kuşkusuz İslâm'ın bu etkisi öncelikle çevreyi itikadi açıdan bir değişikliğe uğratmakla ilgiliydi. Fakat "çevre", itikadına yönelen bu etkiyi kendi ekonomik ve siyasî durumuna teşmil etmek zorunda kalıyordu. Zira "çevre"nin dinî itikadı onun ekonomi-politiği tarafından şekillendirilmekteydi. Diğer bir ifadeyle "programı insanları, bütün insanları, aşkın, her yerde bulunan, kendinden başka tanrı, aracı ve şefaatchi kabul etmeyen tek tanrının varlığına bağlamaya dayalı

20 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Ticaret, 2003), I, 245-247.

Muhammedî davete Kureyş, ticari açıdan bakmıştır. Onda ekonomik kaynaklarına karşı savaşa bir çağrı, panayırların kapatılmasına, mevsimlerin ve sergilerin kaldırılmasına, ticari hareketi tamamen bitirmeye bir çağrı olduğunu düşünmüştür.”²¹

İslâm davetinin siyasî yönü sadece onun düşmanlarına karşı savaş yapmak üzere organize olmasında tezahür etmez. Böyle bir organizasyon siyasî toplumun sadece bir yönünü oluşturabilir. Hâlbuki İslâm Peygamberi, en başından beri Medine’de kalıcı bir toplumun nüvesini oluşturabilmek için birbirini tamamlayan bir seri girişimde bulunmuştur. Elinin altında bulunan insan kümelerinin ihtiyacından hareket eden, ama basamak basamak, kalıcı ve geniş kapsamlı bir toplumu teşekkül ettirmiştir. Aynı zamanda harekete bir merkezin tayin edilmesi amacıyla inşa edilen Peygamber mescidi, daha sonra farklılaşacak pek çok İslâm kurumunun henüz ayrışmamış (homojen) yapısını meydana getirmektedir. Toplumsal çerçevede çok anlamlı girişimlerden birisi, Mekke’den gelen ve nispeten yabancı bir ortamda bulunan mü’minlerle, ev sahipleri arasında etkin bir kardeşlik uygulamasının gerçekleştirilmesidir. Bunu bir devletin temellerinin atılması izlemiş, ancak ahlakî-dinî emir ve yasaklarla cemaat yalın bir siyasî birlik seviyesinin üzerine çıkarılmış, öncelikle yarımada halkının tek toplum haline getirilmesi, bizzat Hz. Peygamber döneminde gerçekleştirilmiştir. Bu bakımdan İslâm cemaatinin organizasyonu, bir siyasî birlikten çok daha köklü ve kalıcı bir şey olmuştur.”²²

Netice itibarıyla diyebiliriz ki ilk İslâm davetinde güçlü bir siyasî yön bulunmaktadır. Fakat bu siyasî oluş keyfiyetini “iktidar peşinde koşmak”tan ayırmak gerekir. Zira bir peygamberin gayesinin devlet kurup iktidarı ele geçirmesi, ekonomik ve ticari ilişkileri kontrol altına alması ve bu sebeple savaşlar yapması, tek başına insanlık ailesinin manevi kuruluşunu, aslî insanlık haline dönüşünü temin eden bir faaliyet olmasa gerektir. Nitekim Hz. Peygamber’in de gayesi bir devlet kurup iktidarı ele geçirmek olmamıştır. Fakat devlet, cemaatin organizasyonunun sonucunda (yani halk, toprak ve anayasa ilkelerinin bileşkesinde) doğal olarak ortaya çıkmış bir kurumdur. İslâmî davetin nihaî hedefi İslâm’ın yaşanacağı sağlıklı bir toplum kurmaktır. “Çevre” bu gayeye engel teşkil ettiğinde, du-

21 Câbirî, *İslâm’da Siyasal Akıl*, s. 202.

22 Mustafa Aydın, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenmesi*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), s. 112-113.

rumun gerektirdiği tarzda mücadeleye girilir.²³

C. Medenî Sürelerde İslâm Toplumunu Siyasî Yapan Bazı Unsurların Ele Alınışı

Kur'ân'ın nüzul sürecine dair en temel ayırım Mekkî-Medenî şeklinde yapılan ayırımdır. Bu ayırımı genel kabul görmüş olan metod, Hicret'ten önce inenleri (Mekke dışında inmiş olsa bile) Mekkî, Hicret'ten sonra inenleri (Medine dışında inmiş olsa bile) Medenî kabul etmek şeklindedir. Bu ayırımın temel amacı sadece âyetlerin inişinin tarihini tespit etmek olmayıp, Kur'ân'ın, dolayısıyla İslâmî davetin Mekke ve Medine şeklinde iki farklı dönemi olduğunu nazarlara vermektir. Gerçekten de İslâmî davetin Mekke ve Medine dönemleri bazı açılardan birbirinden farklılık arz eder. Fakat bu iki dönemi birbirinden tamamen farklıymış gibi incelemek bizi hataya sürükler. Zira Rasulullah'ın nübüvveti Mekke'de başlamış, ilk mesajlarını orada vermiş ve İslâmî davetin temelleri orada atılmıştır. Medine döneminde ise bu temeller yükseltilmiş ve nihayet kurulmak istenen bina tamamlanmıştır. Hem başlangıç aşaması olması hem de Müslümanların fiziki anlamda yeterli güce henüz ulaşmamış olmaları hasebiyle Mekke dönemindeki hareketleri kısıtlı olduğu için bu dönemde nazil olan âyetler de Müslümanların bu gelişim seyrine göre bir muhtevaya sahip olmuştur. Daha ziyade itikat/inanç konularına vurgu yapıldığı Mekkî âyetlerde yine de bir siyasî muhteva bulmak her zaman mümkündür. Zira İslâm toplumu en başından beri, taşıdığı hakikatin karşısında yer alanlara tavrını kesin ve net bir biçimde belirlemiş ve Müslüman fertler ben-idrakine sahip bireyler olarak tebarüz etmişlerdir. Bu dönemdeki âyetler de bu tavrın oluşmasında ve devamında etkin bir rol oynamıştır. Böyle bir toplumu “siyasî toplum” olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte Medine döneminde hem düşmanla “kıtâl” yapma izni verilmiş, hem de tam

23 Aydın, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*, s. 119. Fazlurrahman, İslâmî davetin başlangıçta siyasî bir gaye gütmemekle birlikte, hakikat iddiası sebebiyle kaçınılmaz olarak siyasî oluşunu şöyle ifade eder: “Gerçekten de Müslümanlar inançlarını kılıç sayesinde yaymamış olmalarına rağmen, İslâm'ın siyasî iktidarı elinde bulundurma hususunda ısrar ettiği doğrudur. Çünkü İslâm, kendisini, üzerinde yaşadığımız dünyada siyasî bir düzen sayesinde uygulanması gereken “Tanrı'nın iradesi”nin toplandığı bir kaynak saymıştır. Bu açıdan İslâm, ortaya koyduğu inancı halka kabul ettirmeye zorlamasa da, yine de siyasî düzeni elinde bulundurmakta ısrar eden rejimlerin bünyesine benzemektedir. Bu gerçeği inkâr etmek, tarihi tahrif etmek olacağı gibi, İslâm'a da hakkını vermemek olacaktır.” Fazlurrahman, *İslâm*, trc. M. Dağ-M. Aydın, (Ankara: Selçuk Yayınları, 1996), s. 3.

anlamıyla siyasî bir toplum görüntüsünün sergilenmesine yardım edecek bazı unsurlar dile getirilmiştir. Bu bölümde bu unsurlar ele alınacaktır.

1. Siyasî Egemenlik

Siyasî egemenlik, en genel anlamda devletin ülke toprakları üzerinde siyasî yönetim yetkisini kullanma hakkıdır. Birbirleri ile iç içe geçmiş hukuki ve siyasî anlamlara sahip olan egemenlik kavramı, içsel ve dışsal egemenlik olarak iki şekilde incelenebilir. İçsel egemenlik, bir devletin kendi ülkesi üzerindeki her şey ve herkes üzerinde yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kullanabilmesidir. Dışsal egemenlik ise devletin davranışları üzerinde kendi rızası dışında hiçbir etkiyi ve sınırlamayı tanıması anlamını taşır.²⁴ Egemenlik, devleti kuran, onun yapısını biçimlendiren en üstün irade ve kudreti temsil etmesi niteliği ile devletten önce ülke ve millet unsurlarına da hukuki tanımlarını kazandıran bir unsurdur. Çünkü temel bir irade ya da kudret olmadan siyasallaşmış, kendisine ait bir toprak parçası üzerinde yaşayan bir insan topluluğundan söz açılmaz.²⁵ İlk İslâm toplumu söz konusu olduğunda egemenliğin yukarıda tanımlanan iki çeşidine de, -tam ve eksiksiz olmamak kaydıyla- Medine dönemiyle birlikte ulaşılmaya başlanmıştır.

Bilindiği gibi İslâmi davetin gelişim seyri, Hz. Peygamber'e aynı zamanda hem bir siyasî lider, hem de belli bir dönemden sonra devlet başkanı kimliği kazandırmıştır. Onun siyasî egemenliğinin (otoritesinin) meşruiyet kaynağı ise doğrudan doğruya Allah'tır. Kur'ân, Allah'a itaatle birlikte, mü'minleri sürekli olarak Peygamber'e de itaat etmeye çağırır.²⁶ Mü'minlerin Allah'a ve O'nun elçisi Peygamber'e itaat etmeleri, bununla birlikte başka herhangi bir gücü mutlak itaat mercii olarak kabul etmemeleri, onların siyasî egemenliklerinin tesisi açısından son derece önemlidir. Zira bu ilke, fert olarak her Müslüman açısından itikadın temeli olduğu gibi, aynı zamanda toplum olarak Müslümanların siyasî egemenliklerini temellendirdikleri ve izhar ettikleri zemindir. Müslümanların oluşturduğu toplumun siyasî kimliğini, öncelikle Allah'a ve Rasulüne itaat ve başka herhangi bir gücün bağımlılığında olmamak ilkesi şekillendirir.

24 Faruk Sönmezoğlu (derl.), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, (İstanbul: Der Yayınları, 2010), s. 247.

25 Türcan, *Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*, s. 75.

26 Ömer Özsoy-İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'ân/Sistematik Kur'ân Fihristi*, (Ankara, Fecr Yayınları, 2005), s. 517.

a) Allah'a ve Peygamber'e İtaat

Allah'a ve peygamberlerine itaatle ilgili âyetler her iki dönemde nazil olan sûrelerin içinde yer almakla birlikte, Kur'ân'ın, mü'minlere doğrudan hitabı şeklindeki "Allah'a –ve Rasûl'e- itaat edin!" ifadelerinin geçtiği âyetlerin neredeyse tamamı Medîne döneminde nazil olmuştur.²⁷ Bu âyetler farklı bağlamlarda inmiş olsalar da hepsinde Allah'a ve Peygamber'e itaat vurgusu yer almaktadır: Allah'a ve Peygamber'e itaat doğru bir şekilde yapılmalı ve itaatin hakkı verilmelidir. Allah'a ve Peygamber'e itaat, Allah'ın rahmet ve merhametinin celbine sebep olacak ve mü'minlerin aralarındaki bağların sıkılaştırılmasını sağlayacaktır. Allah'a ve Peygamber'e itaat mü'minleri diri tutacaktır. Ayrıca mü'minlerin, kendileri gibi mü'min olan ve Allah'a ve Peygamber'e itaatten ayrılmayan idarecilerine itaati de emredilmektedir –ki siyasî egemenliğin zayıflatılmaması ve devamı açısından dikkate değerdir. Diğer yandan Allah'a ve Peygamber'e itaat konusundaki hitabın sadece mü'minlere değil, bütün insanlara yönelik olduğu âyetler de vardır:

"Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin. Eğer yüz çevirirseniz,

27 Bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1996), s. 528-529. Bu âyetlerden bazıları şunlardır:

"Ey iman edenler! Allah'a ve Resulüne itaat edin, işittiğiniz halde o[nun mesajı]ndan yüz çevirmeyin. Ve dinleyip kulak asmadıkları halde, "İşittik" diyenler gibi olmayın." (8/Enfal 20-21).

"Ey inananlar! Allah ve Peygamber, sizi, hayat verecek şeye çağırdığı zaman icabet edin. Allah'ın kişi ile kalbi arasına girdiğini ve sonunda O'nun katında toplanacağınızı bilin." (8/Enfal 24).

"Allah'a ve Peygamberine itaat edin; çekişmeyin, yoksa korkar başarısızlığa düşerseniz ve kuvvetiniz gider. Sabredin, doğrusu Allah sabredenlerle beraberdir." (8/Enfal 46).

"Size merhamet edilmesi için, Allah'a ve Peygamber'e itaat edin." (3/Âl-i İmrân 132).

"Ey İnananlar! Allah'a itaat edin, Peygambere ve sizden buyruk sahibi olanlara itaat edin. Eğer bir şeye çekişirseniz, Allah'a ve ahiret gününe inanmışsanız onun halini Allah'a ve Peygambere bırakın. Bu, hayırlı ve netice itibarıyla en güzeldir." (4/Nisa 59).

"Ey inananlar! Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin; işlerinizi boşa çıkarmayın." (47/Muhammed 33).

"Namaz kılın, zekat verin, Peygambere itaat edin ki size merhamet edilsin." (24/Nûr 56).

"Allah'a ve Resulüne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası; ancak öldürülmeleri yahut asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut o yerden sürülmeleridir. Bu cezalar onlar için dünyadaki bir rezilliktir. Ahirette de onlara büyük bir azap vardır." (5/Mâide 33).

bilin ki elçimize düşen sadece açıkça tebliğ etmektir.” (64/Teğabun 12).

“Allah’a itaat edin, Peygamber’e itaat edin, karşı gelmekten çekinin; eğer yüz çevirirseniz bilin ki, peygamberimize düşen sadece açıkça tebliğ etmektir.” (5/Mâide 92).

Bu âyetlerdeki itaat emri, mü’minlere yönelik olanın aksine, İslâm’a girme emridir. İslâm bütün bir insanlığa çağrıdır ve her fert tek başına bu çağrıyı değerlendirmek durumundadır. Bu konuda Elçi’nin vazifesi doğru bir şekilde tebliğden başkası değildir.

b) Hicret

Hz. Peygamber, İslâm davetinin önünde büyük bir engel haline gelen Mekke’deki baskı ortamından bir çıkış yolu aramak maksadıyla gittiği Taif’ten eli boş dönünce yönünü Medine’ye çevirdi. Bî’setin onuncu yılından itibaren başladığı hicret hazırlıklarını yoğun bir şekilde sürdüren Hz. Peygamber neticede on üçüncü yılda, daha önce Medine’ye gitmiş olan ashabıyla buluşmak üzere, Medine’ye hicret etti.²⁸

Mekke’den Medine’ye hicret sebebiyle Müslümanlar, bir taraftan müşriklerin baskılarından kurtulup hürriyetlerine kavuşurlarken, diğer taraftan da hicret yurdunda bir Müslüman birliğin kuruluşunu gerçekleştirmeye başlamışlardır. Mekke ve Medine Müslümanlarından teşekkül eden bu siyasî birlik, daha sonra Ensar-Muhacir kardeşliği şeklinde dinî bir dayanışma ve bütünleşmeye dönüşecek, neticede İslâm ümmetinin ilk çekirdeğini oluşturacaktır.²⁹ Bu açıdan bakıldığında Hicret’in, Müslümanların siyasî egemenliklerinin tesisi noktasında son derece gerekli bir aşama olduğu anlaşılır. Çünkü müslümanların, Mekke’de baskı altında iken davete gerçek kimliğini kazandırmaları, neşvü nema bulmaları ve müşrikler karşısında bağımsız hareket etmeleri mümkün değildi. Diğer yandan Hicret, İslâm’ın mü’minlere kazandırdığı ben-idrakinin de kaçınılmaz bir sonucuydu.

28 Hicret kısa bir süre içerisinde karar verilen bir olay değildir. Rasulullâh Taif’ten eli boş dönünce başka bir yere gitmek için hemen hazırlıklar yapmaya başlamıştır. Bkz. Mehmet Azimli, “Olağanüstü Olaylar Örgüsünde Hz. Peygamber’in Hicreti”, *Milîl ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, cilt: V, sayı: 3, (2008), s. 60.

29 Adem Apak, “Hz. Peygamber’in Hicret Sonrası Medine’de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine”, *Hiz. Muhammed Ve Evrensel Mesajı Sempozyumu, [İslâmî İlimler Dergisi Yayınları]* (20-22 Nisan 2007), s. 316.

Medine'ye hicretle birlikte bir dönem bitiyor, öteki başlıyordu. Mekke dönemi davet ve sabır dönemi idi. Medine dönemi ise devlet kuruluşu ve “savaş” dönemi olacaktı. Fakat bu, barışçı davetin bittiği anlamına asla gelmiyordu. Müjdeleyici barışçı yöntem daima var olacak, ama biricik yol olmayacaktı. İslâm daveti artık, kendi çıkarları için Müslümanlara savaş açan Kureys'in çıkarlarını engelleme dönemine giriyordu. Hz. Peygamber'in Hicret'ten hemen sonra başladığı bu engelleme faaliyetleri, Müslümanların siyasî bağımsızlıklarını baş düşman Mekke müşriklerine ilan etmenin bir diğer adıdır. Siyasî bağımsızlığın bu tezahürleri neticede Müslümanları bir devlete sahip olmaya götürecektir.³⁰

Rasulullah'ın Medine'ye hicreti ve zaman kaybetmeden siyasî ege-menliği tesis edici faaliyetleri neticesinde burada bir güç temerküzü oluştu. Bu durum, beraberinde siyasî bir yapılanmayı ve bir medeniyet eksenini değişikliğini getiriyordu. Bu değişiklik, zamanla önce Mekke'nin fethi daha sonra da Arap Yarımadası'nın tümünün İslâmlaşması ve oluşturulan siyasî yapıya entegre edilmesi sürecini sonuç verecekti.³¹

Kur'ân'da “bir yerden bir başka yere göç etmek” anlamındaki hicretle ilgili otuzdan fazla âyet vardır. Bu âyetlerin büyük bir çoğunluğu tabii olarak Medine döneminde nazil olmuştur. Bununla birlikte Mekke döneminde, hayatı İslâm'a göre yaşamının kolaylaştırılmasının bir imkânı olarak hicretten bahsedildiğine ve eziyet sebebiyle yurtlarını terk ederek hicret eden mü'minlerin Allah nezdindeki değerlerine işaret edildiğine şahit olmaktadır.³²

Medine dönemindeki hicretten bahseden âyetleri birkaç grupta incelemek yerinde olacaktır. Buna göre ilk gruptaki âyetler birçok sıkıntıya katlanıp Allah yolunda hicret edenleri övmekte ve onları çeşitli mükâfatların beklediğini müjdelemektedir. Bu övülen kimselerin içine sadece Mekke'den Medine'ye hicret edenler değil, her dönemde kendi tevhid dışı ortamını Allah için terk edip mü'minlerin safına katılan herkes girmektedir: “İman edenler ve hicret edip Allah yolunda cihad edenler var ya, işte bunlar, Allah'ın rahmetini umabilirler. Allah, gafur ve rahimdir.” (2/Bakara 218).

30 Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, s. 179.

31 Davutoğlu, “İslâm Tarihine Genel Siyasî Bir Bakış”, *Değişim Sürecinde İslâm* [Kutlu Doğum Haftası: 1996], (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), s. 55.

32 Bkz. 16/Nahl 41, 110; 29/Ankebût 56.

“...Onlar ki, hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, çarpıştılar ve öldürüldüler; andolsun, ben de onların kötülüklerini örteceğim ve onları altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Bu mükâfat, Allah tarafındandır. Allah; karşılığın güzeli O'nun katındadır.” (3/Âl-i İmrân 195)

“Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek birçok güzel yer ve bolluk (imkân) bulur. Kim Allah ve Resulü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse artık onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah da çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.” (4/Nisa 100).³³

“Sonradan iman eden ve hicret edip de sizinle beraber cihad edenler de sizdendir. Allah'ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (varis olmağa) daha uygundur. Şüphesiz ki Allah her şeyi bilendir.” (8/Enfâl 75)

İkinci gruptaki âyetler hicret edenlerle birlikte, onları karşılayan ve barındıranların (Ensâr) da övüldüğü âyetlerdir. Bu âyetlerdeki vurgular Ensâr ile Muhacirler arasındaki kardeşlik bağlarını daha da sağlamlaştırırken aynı zamanda Müslümanların Medine'de tesis ettiği birliğin ihtiyacı olan siyasî egemenliği pekiştirir niteliktedir:

“İman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp yardım edenler var ya, işte onların bir kısmı diğer bir kısmının dostlarıdır...” (8/Enfâl 72).

“İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler, (muhacirleri) barındıran ve yardım edenler var ya, işte gerçek müminler onlardır. Onlar için mağfiret ve bol rızık vardır.” (8/Enfâl 74).

“Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.” (59/Haşr 9).

Üçüncü gruptaki âyetler mü'minlerle birlikte hicret etmeyen ve birliğe katılmayı düşünmeyenlerin ağır şekilde eleştirildiği âyetlerdir. Bu âyetlerde bahsi geçen hicret, içinde bulunulan müşrik, kâfir yahut münafik toplumu hem fiziksel hem de zihinsel anlamda terk etmeyi çağırıştır-

33 Şu âyetler de aynı konudan bahseder: 22/Hacc 58-59; 9/Tevbe 20.

maktadır:

“...İman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar size onların mirasından hiçbir pay yoktur. Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavim aleyhine olmaksızın (o müslümanlara) yardım etmek üzerinize borçtur. Allah yapacaklarınızı hakkıyla görmektedir.” (8/Enfâl 72).

“Sizin de kendileri gibi inkâr etmenizi istediler ki onlarla eşit olasınız. O halde Allah yolunda hicret edinceye kadar onlardan hiçbirini dost edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün ve hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin.” (4/Nisa 89).

“(Hicret edenlere katılmayarak) kendilerine yazık eden kimselere meleklar, canlarını alırken: “Ne işte idinîz!” dediler. Bunlar: “Biz yeryüzünde çaresizdik” diye cevap verdiler. Melekler de: “Allah’ın yeri geniş değil miydi? Hicret etseydinîz ya!” dediler. İşte onların barınağı cehennemdir; orası ne kötü bir gidiş yeridir.” (4/Nisa 97).

Hicretle ilgili Medine’de inen ayetlere genel olarak bakıldığında, bu âyetlerin, Mekke’den Medine’ye hicret etmek suretiyle kendilerine geniş bir alan açan ve bir birlik tesis eden Müslümanların bu kararının desteklendiğini, hicrete zemin hazırlayan Medine’li Müslümanların bu desteğinin övüldüğünü ve bu birliğe katılmanın bir şartı olarak hicretin taşıdığı önemi vurguladığını görebiliriz. Diğer yandan Mekke’den Medine’ye hicret her ne kadar asıl hicret olsa da âyetlerin “hicret”i bir metod olarak ortaya koyduğunu, dolayısıyla İslâm’ı yaşamının imkânsız hâle geldiği ortamlardan ayrılıp başka bir yerde yeni başlangıçlar yapmayı denemenin bir metod olarak uygulanması gerektiğini vurguladığını söyleyebiliriz.

c) “İnanmayanlar”la Dostluk Kurma Durumu

Müslümanların Medine’ye hicreti, oradaki gayri müslim topluluklarla daha yakın temas halinde olmaları durumunu da beraberinde getirmişti. Müslümanların bu topluluklarla –özellikle inkârcılık vasıfları ön plana çıkanlarla- ilişkileri Kur’ân’da söz konusu edilmektedir. İlgili âyetlerde inkârcıların dost edinilmemesi ve bu konuda son derece dikkatli olunması emredilir:

“Mü’minler, mü’minleri bırakıp inkârcıları dost edinmesin. Kim böyle yaparsa Allah ile bir ilişiği kalmaz. Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden)

korunmanız başkadır. Allah, asıl sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır. Çünkü dönüş Allah'adır.” (3/Âl-i İmrân 28).

“Ey iman edenler! Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin; (bunu yaparak) Allah'a, aleyhinizde apaçık bir delil mi vermektedir?” (4/Nisâ 144).³⁴

Yukarıdaki âyetler Medine dönemi boyunca nâzil olan sûrelerde yer almaktadır. Bu âyetlerde yasaklanan “dostluk” (el-vilâye), “araya başka bir şeyin girmeyeceği kadar yakınlaşmak”³⁵ anlamına gelen ve tarafların birbirlerine meyledip düşünce ve eylemlerini paylaştıkları bir ilişki türüdür. Bu durumda Müslümanlar kâfirleri, asla diğer Müslümanları edindikleri gibi dost edinmemelidirler. Böyle yapmaları onların kimliklerinin kaybına ve kâfirler gibi olmalarına sebebiyet verecektir. Diğer yandan âyetlerde özellikle Müslümanların oluşturmuş olduğu birliğin çerçevesi çizilmekte ve bu çerçeveyi ihlal edebilecek inkârcı gruplarla araya kesin mesafe konması emredilmektedir. Bu durum aynı zamanda Müslümanların ben-idrakinin zorunlu kıldığı bir tavır olmalıdır. Müslümanlar Medine’de oluşturdukları ve zorunlu olarak siyasî kimliği olan birliği inkârcılardan gelebilecek dış müdahalelere karşı korumak zorundadırlar. Onları yakın dost edinmeleri siyasî egemenliklerinin bir şekilde ihlaline zemin hazırlayabilir ki bu durum birliğin dağılması anlamına gelir. Bununla birlikte buradaki dostluğu her türlü ilişkiye teşmil etmek ve her halükârda kâfirlerle ilişki kurmanın yasak olduğunu düşünmek doğru bir anlayış olmasa gerektir. Müslüman bir toplum için itikadi, siyasî ve ahlakî tehlikelerin görülmediği durumlarda gayri Müslimlerle belli seviyede ilişkiler kurmak mahzurlu değildir. Nitekim ihtiyaç anında, düşmana karşı Ehl-i kitabın yardımına başvurmak Rasulullah’ın da müracaat ettiği bir yöntem olmuştur.³⁶

2. Cihad

“Cihad” kelimesi Arapça’da *el-cehd* yahut *el-cühd* kökünden türe-

34 Ayrıca bkz. 5/Mâide 51-57.

35 Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur’ân*, thk. M. Halil Aytânî, (Beyrut: Dârü'l-Ma’rife, 1422/2001), s. 547.

36 Rivâyete göre Rasulullah Ebû Süfyân’ın Medine’ye saldıracağı (Uhud Savaşı) haberini alınca Benî Nadîr Yahudilerine, “siz de biz de Ehl-i Kitabız. Ehl-i Kitap birbirine yardım eder. Ya bizimle birlikte savaşın yahut silahlarınızı ödünç verin” demiştir. Bkz. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, (Tûnus: Dâru Sahnûn li’n-Neşr ve’t-Tevzî, 1997), III, 219.

miştir. Kök itibariyle kelime “çaba sarf etmek, yorulmak, meşakkat ve sıkıntılara katlanmak” demektir. Râgıb el-İsfehânî (v. 502/1108) *el-cühd* kelimesinin *el-cehd* kelimesine nispetle daha fazla bir meşakkat ve zorluk ifade ettiğini söyler. İsfehânî’ye göre cihad kelimesinin üç anlamı vardır: İlki, açık düşmana karşı yapılan mücadele, ikincisi, şeytan ile yapılan mücadele ve üçüncüsü de nefse karşı yapılan mücadeledir.³⁷ Kur’ân’da yalnızca “savaş/harp” anlamına gelen kelime ise “mukâtele”dir.³⁸

Tehânevî (v. 1158/1745) ise cihâd hakkında şunları söyler: “Cihadın kelime anlamı elden geldiğince sözlü ve fiili gayret sarf etmek demektir. Şeriatte ise kâfirlerle savaşmak, onların mallarını talan etmek, ibadethanelerini yıkmak, putlarını kırmak ve bunun benzeri fiiller anlamına gelir. Cihad şer’î örfte daha ziyade kâfirlerle savaşmak anlamına gelir. Cihad onları hak dine davet etmek, kabul etmezlerse onlarla savaşmaktır. Fakat dildeki kullanımı bundan daha geneldir.”³⁹

Kur’ân’da cihadla ilgili âyetlerin bir kısmı doğrudan kıtâl/savaş ile ilgili iken bir kısmı da “Allah’ın rızasına uygun bir şekilde yaşama çabası” anlamındaki mücahede ile ilgilidir.⁴⁰ Burada bizim konu edineceğimiz âyetler, savaşla ilgili olanlarıdır.

Müslümanların Mekke’de buldukları dönemde inkârcılarla ilişkilerinde savaş gündeme gelmemiştir. Her ne kadar müşriklerin baskıları giderek şiddetlenmişse de Müslümanların bir birlik halinde onlara karşı savaş yapacak durumları bulunmamaktadır. Müslümanların bu durumu sebebiyle Kur’ân da Mekke döneminde onları savaşa teşvik etmez. Bu dönemdeki âyetler müşriklere karşı uzlaşmacı bir tavır takınılmasını öğütler.⁴¹ Bu dönemde Kur’ân Ehl-i kitaba karşı da daha samimi tavır takınır ve Mekki olan Nahl ve Enbiyâ sûrelerinde onlar referans gösterilir. “... Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun” âyetindeki ‘zikir ehli’nden kas-

37 Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur’ân*, s. 108.

38 Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur’ân*, s. 394.

39 et-Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*, thk. Ali Dehrûc, (Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996), I, 598.

40 Ahmet Özel, “Cihad”, TDV *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, VII, 527. “Savaş” anlamında cihadla ilgili âyetler aşağıda verilecektir.

41 Bkz. 16/Nahl 125; 29/Ankebut 46; 13/Ra’d 22; 41/Fussilet 34; 88/Ğâşiye 21, 22; 42/Şûrâ 48.

tın Ehl-i kitap olduğu belirtilir.⁴² Yine Mekki olan Yûnus sûresinde Kur'ân Müslümanlara, "Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size" (10/Yûnus 40) anlayışıyla hareket etmelerini öğütler.⁴³

Fakat Medine döneminde Müslümanlara kıtâl için izin verilir.⁴⁴ Zaten Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti hem Müslümanların alanını genişletmek ve onları rahata kavuşturmak hem de hâlâ davetin önündeki engel vasfını muhafaza eden Mekke müşriklerine karşı siyasî girişimler başlatmaktır. Bu girişimlerin içinde elbette savaş seçeneği de yer almaktadır. Nitekim hicretin daha sekizinci ayı girmeden Mekke'nin ticaret kervanlarına müdahale edilmeye başlanmıştır.⁴⁵ Fakat Müslümanlara savaş izni verilmesi ve Hz. Peygamber'in kervanlara müdahalesi Müslümanların savaşı bir gaye olarak gördükleri anlamına gelmez. Müslümanların, inkârcılar da dâhil, diğer topluluklarla ilişkilerinde aslanan barıştır. Bununla birlikte Müslümanları yerlerinden etmeyi hedefleyen, onların varlıklarına tahammül edemeyen ve oluşturdukları birliği dağıtıp siyasî egemenliklerini ihlal edenlere karşı savaş kaçınılmazdır. Böyle durumda savaşa girişildiğinde ise savaşın hakkı verilmelidir. Dolayısıyla yukarıda Tehânevî'den aktarılan cihâd tarifini bu bağlamda okumak, muhtemel bir yanlış anlamının önüne geçecektir.

a) Barış Esastır

"Önyargılı bazı kimseler, İslâm toplumunun ve dolayısıyla da Kur'ân'ın oluşum sürecinde Müslümanlara yönelen şiddet ve baskıya karşı Kur'ân'ın savaşa (kıtâl) izin vermesini ve buna ilişkin atıfların Kur'ân'da yer almasını, İslâm'ı bir savaş dinî olarak tanıtmaya vesile etmişlerdir.

42 Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*, XVII, 208.

43 İsrail Balcı, "Klasik Hukukçuların Cihad ve Savaşa Dair Görüşlerine İbn Rüşd'ün Getirdiği Eleştiri ve Açılımlar", *Doğu-Batı İlişkisinin Entelektüel Boyutu/İbn Rüşd'ü Yeniden Düşünmek*, (Sivas: 2009), II, 331.

44 "Kendileriyle savaşılanlara (müminlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi. Şüphe yok ki Allah, onlara yardıma mutlak surette kadir. Onlar, başka değil, sırf "Rabbimiz Allah'tır" dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah, bir kısım insanları (kötülüklerini) diğer bir kısmı ile defedip önlemeseydi, mutlak surette, içlerinde Allah'ın ismi bol bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılır giderdi. Allah, kendisine (kendi dinine) yardım edenlere muhakkak surette yardım eder. Hiç şüphesiz Allah, güçlüdür, galiptir." 22/Hacc 39-40.

45 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, II, 7.

Fransız İhtilali, Rus Devrimi ve Çin devrimlerini göz önüne aldığımızda, tarihi büyük dönüşümlerin (inkılab) şiddete başvurmadan gerçekleşmelerinin mümkün olmadığı teslim edilir. Hz. Muhammed (sav) savaşmıştır. Bu son derece normaldir. Önemli olan, o tarihi şartları öğrenerek, girişilen savaşların haklı veya haksız gerekçelere dayanıp dayanmadığını saptamaktır. Bu noktada, İslâm'ın veremeyeceği hiçbir hesap yoktur. Savaşla ilgili her atıf, nüzul sebebi bilinerek okunduğunda, Kur'ân'ın, Müslümanları başka (gayri müslim) topluluklarla barış içinde birlikte yaşamaya teşvik ettiği görülecektir.”⁴⁶

Medine döneminde nâzil olan birçok âyet mü'minleri topyekün barış içinde yaşamaya teşvik etmektedir. Aksini yapıp sürekli çevre toplumlara saldırmak şeytanın peşinden gitmekle eş tutulur (2/Bakara 208). Savaş kaçınılmaz olduğunda Müslümanlar oyunun kuralına göre hareket etmeli ve savaşı kazandıracak bütün tedbirleri almalıdırlar. Ama karşı taraf savaştan el çektiğinde Müslümanlara düşen görev barışa yanaşmaktır (8/Enfâl 60-61; 4/Nisâ 71). Müslümanlar güçlü olduklarında bile inkârcılarla sürekli bir barış halini aramalıdırlar. Bu gayret her iki toplum arasında iyi ilişkilerin gelişmesine sebebiyet verebilir. Müslümanlar kendilerine zarar vermeyen, onları yurtsuz bırakmayı amaçlamayanlara ilişmezler ve onlara karşı adaletten ayrılmazlar (60/Mümtehine 7-8). Savaş kararı verildiğinde bile Müslümanlar karşı taraftan gelecek bir barış çağrısına karşı dikkatli olmalı ve onu değerlendirmelidirler (4/Nisa 94). Müslümanlar sadece inkârcılara ve müşriklere karşı değil birbirlerine karşı da sürekli bir barış halini koruma tavrı içinde olmalıdırlar (49/Hucurât 9-10).

b) Kaçınılmaz Olduğunda Savaşmak Gerekir

Medine döneminde nazil olup Müslümanları müşriklerle savaşa teşvik eden âyetler –yukarıda da söylendiği gibi- tarihi bağlamları dışında ele alındığında açık bir saldırganlık ihtiva ediyor gibi görünebilirler. Fakat bilinmektedir ki, başka hiçbir gerekçe olmasa bile, Müslümanların Mekke döneminde gördükleri alçaltıcı muameleler, müşriklere karşı topyekün bir savaşı zaten zaruri kılmaktadır. Yine de savaşa izin veren âyetler düşmanlığın boyutu fiili saldırıya ve İslâm toplumunu yok etmeye yönelik bir mahiyete dönüşünce yani savaş kaçınılmaz olunca nazil olmuştur. Bununla birlikte Müslümanlara kendilerini savunma hakkı verilirken aynı

46 Özsoy-Güler, *Konularına Göre Kur'ân/Sistematik Kur'ân Fihristi*, s. 525.

zamanda bu hak belli kurallarla sınırlandırılmış ve Müslümanların haddi aşmamaları özenle hatırlatılmıştır.⁴⁷

Müslümanları savaşa teşvik eden âyetler, onlardan âdeti savaştan hakkını vermelerini ister gibidir: Savaş ciddi bir meseledir, gevşeklik göstermeye gelmez. Komutan –Peygamber- savaştan öldürülse bile mevzi terk edilmemelidir. Savaştan karşı tarafa korku salınmalıdır. Savaştan önemli olan asker sayısı değil, askerlerin cesaretidir. Savaş sadece Medine’ye göç etmiş Müslümanların değil, geçmişteki ümmetlerin de kaçınmadıkları bir olgudur. O sebeple sabredilmelidir. Müslümanlar, din davetinin önünde herhangi bir engel kalmayınca kadar o engelleri bertaraf etme gayreti içinde olmalıdırlar. Sadece kendileri için değil, din kardeşleri için de savaşmalıdırlar. Dünya menfaatlerini düşünüp savaştan geri kalanlar kaybedenlerdir.⁴⁸

c) Antlaşmalara Riâyet

Müslümanlara emredilen savaş durumunun bir saldırganlık tavrı olmadığı ve tamamen nefsi müdafaya yönelik olduğunun bir kanıtı da Kur’ân’ın müşrik yahut Ehl-i kitapla yapılan antlaşmalar hakkında söyledikleridir. Nisâ sûresinin 89. âyeti, Müslümanları zorla kendilerine benzetmeye çalışan inkârcılara karşı sert bir tavır takınılmasını, ele geçirildikleri anda ortadan kaldırılmasını salık verir. Fakat bir sonraki âyet

47 Balcı, “Klasik Hukukçuların Cihad ve Savaşa Dair Görüşlerine İbn Rüşd’ün Getirdiği Eleştiri ve Açılımlar” II, 331-332.

48 Âyetlerden bazıları şöyledir:

“Savaş, hoşunuza gitmediği hâlde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz.” (2/Bakara 216).

“İnsanları zorlayarak dinden döndürme (fitne) ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın! (İnkâra) son verilerse şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını çok iyi görür.” (8/Enfâl 39).

“Ey iman edenler! (Savaş için) bir toplulukla karşılaştığımız zaman sebat edin ve Allah’ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz.” (8/Enfâl 45).

“Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüze (kâfire) galip gelirler. Eğer sizden yüz kişi olursa, kâfir olanlardan bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur. Şimdi Allah, yükünüzü hafifletti; sizde zayıflık olduğunu bildi. O halde sizden sabırlı yüz kişi bulunursa, (onlardan) ikiyüz kişiye galip gelir. Ve eğer sizden bin kişi olursa, Allah’ın izniyle (onlardan) ikibin kişiye galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir.” (8/Enfâl 65-66). Ayrıca bkz. 3/Âl-i İmrân 142-148; 4/Nisâ 74-78, 84; 47/Muhammed 4-6, 35; 22/Hacc 78; 66/Tahrîm 9; 61/Saff 4; 9/Tevbe 14-15, 38-41, 73, 111, 123.

şöyledir: “Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar yahut ne sizinle ne de kendi toplumlarıyla savaşmak [istemediklerin]den yürekleri sıkılarak size gelenler müstesna. Allah dileseydi onları başınıza bela ederdi de sizinle savaşırlandı. Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilir de sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse bu durumda Allah size, onların aleyhinde bir yola girme hakkı vermemiştir.” (4/Nisâ 90)

Özellikle “kılıç âyeti” denilerek, bağlam dışı bir okuma yapmak suretiyle Müslümanları karalamanın bahanesi olarak kullanılan Tevbe sûresinin baş tarafındaki âyetler dikkatli okunduğunda kendileriyle antlaşmaların yapıldığı ve bunlara sadık kalanlara karşı nasıl adaletli bir şekilde davranılması gerektiğinin açıkça belirtildiği görülmektedir. Ayetler (mesela 13. âyet), müşriklere böyle keskin bir şekilde savaş ilan edilmesinin ve savaşta onlara aman verilmemesinin istenmesinin gerekçesini ortaya koyar: “Yeminlerini bozan, peygamberi yurdundan çıkarmaya kalkışan ve üstelik size tecavüzü ilk defa kendileri başlatan bir kavimle savaşmaz mısınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Oysa Allah, -eğer siz gerçek mü’minler iseniz- kendisinden korkmanıza daha lâyıktır.” Meseleye bu zaviyeden bakmak, 5. âyetin⁴⁹ yalnız başına okunmasından ortaya çıkan yanlış durumu düzelterektir. Diğer yandan 4. ve 6. âyetlerde, antlaşmaya varılmış ve buna sadık kalmış topluluklara ve sığınma talebinde bulunanlara karşı dikkatli olunması gerektiği açıkça ifade edilir.⁵⁰ Ayrıca antlaşmalara uymamak ve bu konuda gerekeni yapmamak gibi vasıfların da inkârcılara ait olduğunu, bir anlamda Allah’a iman ile antlaşmalara sadık kalmak arasında bir bağ olduğunu yine aynı yerdeki âyetlerden öğreniyoruz.⁵¹ Her şeye rağmen tevbe edip İslâm dinine ve Müslümanların siyasî

49 “Haram aylar çıkınca bu Allah’a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”

50 “Ancak Allah’a ortak koşanlardan, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz, sonra da antlaşmalarında size karşı hiçbir eksiklik yapmamış ve sizin aleyhinize hiç kimseye yardım etmemiş olanlar, bu hükmün dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayın. Şüphesiz Allah, kendine karşı gelmekten sakınanları sever.” (âyet 4). “Eğer Allah’a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah’ın kelâmını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı. Sonra da onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu, onların bilmeyen bir kavim olmaları sebebiyledir.” (âyet 6)

51 “Onların bir ahdi nasıl olabilir ki! Eğer onlar size üstün gelselerdi, sizin hakkınızda ne akrabalık (bağlarını), ne de antlaşma (yükümlülüğünü) gözetirlerdi. Ağızlarıyla sizi

birliğine giren kimselere ise geçmişleri hatırlatılmayacak ve buyur edileceklerdir.⁵²

d) Savaşın Sonuçları

Bazı durumlarda savaş kaçınılmaz olduğu gibi onun ortaya çıkardığı galibiyet, mağlubiyet, ölme, öldürme, esir ve ganimet elde etme, esir edilme gibi bazı neticeler de kaçınılmazdır. Bu neticelerle tabii olarak Müslümanların da yüzleştiklerini görüyoruz. Bazıları daha detaylı bazıları kısa olmak üzere Kur'ân'da bu hususları dile getiren âyetler bulunmaktadır.

1) Savaş Esirleri

Müslümanlar Medine'de bir birlik tesis edip en büyük düşman ve rakip Mekke müşriklerine karşı vakit kaybetmeden silahlı mücadeleye giriştikleri için oldukça erken bir dönemde (hicretin 17. ayında) ilk esirleri ele geçirmişlerdir. Mekkeliler, Kureyş kervanından ele geçirilen iki kişi için Medine'ye fidye göndermek istemişlerse de Rasulullah bu sefer sırasında kaybolan iki mü'min bulunmadıkça esirleri serbest bırakmayı kabul etmemiştir. Kaybolan Müslümanların Mekkelilerin eline geçmediği anlaşılınca esirler belli bir miktar fidye karşılığında serbest bırakılmışlardır.⁵³ Daha sonraki dönemlerde de savaşlarda esirler ele geçirilmiş ve onlara durumun gerektirdiği şekilde muamele edilmiştir. Esasen Kur'ân da savaş esirleri konusunda duruma en uygun uygulama ne ise onun hayata geçirilmesinin doğru olacağını telkin eder. Mesela Medine döneminin başlarında nazil olduğu belirtilen Enfâl sûresinde Bedir savaşında esir alınması ve bu esirlerin fidye karşılığı serbest bırakılması eleştirilmektedir: "Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar, hiçbir peygambere esirleri bulunması yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, hâlbuki Allah (sizin için) ahireti istiyor. Allah güçlüdür, hikmet sa-

hoşnut etmeye çalışıyorlar, oysa kalpleri buna karşı çıkıyor. Onların pek çoğu fasık kimselerdir." (âyet 8)

"Allah'ın âyetlerini az bir karşılığa değiştiler de insanları O'nun yolundan alıkoydular. Bunların yapmakta oldukları şeyler gerçekten ne kötüdür!" (âyet 9)

"Bir mü'min hakkında ne akrabalık (bağlarını), ne de antlaşma (yükümlülüğünü) gözetirler. İşte onlar taşkınlık yapanların ta kendileridir." (âyet 10)

52 "Fakat tövbe edip, namazı kılar ve zekâtı verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir. Bilen bir kavme âyetleri işte böyle ayrı ayrı açıklarız." (âyet 11)

53 Özel, "İslâm'da ve Günümüz Devletler Hukukunda Savaş Esirleri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (2003), sy: 1, ss. 107-108.

hibidir. Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı, aldığınızı fidyeden ötürü size mutlaka büyük bir azap dokunurdu.” (8/Enfâl 67-68)

Bu eleştirinin sebebi, öyle anlaşılıyor ki, mevcut şartlarda en uygun olanın düşmana kesin bir zayıt verdirilmesi ve içlerine iyice korku salınması gerektiğidir.⁵⁴ Bununla birlikte –artık olan olduğuna göre- esirlerin ve elde edilen ganimetin değerlendirilmesinde bir zarar yoktur.⁵⁵

Esir almanın ve onlara karşı davranışın şartlara göre⁵⁶ değişeceğini açık bir şekilde anlatan başka bir âyet, diğer bir ismi “Kıtâl” olan⁵⁷ Muhammed sûresinde yer alır: “(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onlara iyice vurup sindirince bağı sıkıca bağlayın (esir alın). Savaş sona erince de artık ya karşılıksız veya fidye karşılığı salıverin. Durum şu ki, Allah dileseydi, onlardan intikam alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek ister. Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların yaptıklarını boşa çıkarmaz.” (47/Muhammed 4).

2) Ganimet

Kur’ân’da Müslümanların savaş sonucunda elde ettiği malları anlatmak üzere, *meğânim* (ganimet), *enfâl* ve *fey* (fiil kalıbı) kelimeleri kullanılır.⁵⁸ Tabii olarak Medine dönemindeki âyetlerde söz konusu edilen ganimet, öncelikle Mekke döneminde birçok sıkıntıya maruz kalan ve birçoğu Medine’ye fakir bir şekilde hicret eden mü’minler için bir mükâfat olarak vasıflandırılır: Allah mü’minleri birçok ganimetle mükâfatlandırmıştır. Aynı hal üzere devam ettikleri müddetçe gelecekte de birçok ganimet elde edeceklerini müjdelemiştir.⁵⁹ Diğer yandan ganimetlerin asıl söz konusu

54 Taberî, burada Allah’ın, Rasûlullâh’a Bedir Savaşı’nda müşrikleri öldürmesinin onları esir alıp fidye ile serbest bırakmasından daha doğru bir davranış olacağını öğrettiğini belirtir. et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân fi Te’vîli’l-Kur’ân*, XIV, 58.

55 “Artık elde ettiğiniz ganimetten helal ve temiz olarak yeyin. Ve Allah’tan korkun. Şüphesiz ki Allah bağışlayan, merhamet edendir.” (8/Enfâl 69).

56 Bu şartları belirleyen, siyasî birliğin egemenliğiyle alakalı hususlardır. Esirler yoluyla karşı tarafla pazarlığa oturmak ve benzeri birtakım şartlar ileri sürmek, topluluğun “devlet” niteliğinin tanınması ve ona göre davranılmasını zorunlu kılar.

57 Bkz. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXVI, 71.

58 Bu kelimelerin ortak anlamı bir çaba harcıyarak yahut harcamaksızın ele geçirilen fazladan maldır. Bununla birlikte çaba harcamaksızın ele geçirilenin sadece *fey*’ olduğu da söylenmiştir. Bkz. Râgıb el-İsfehânî, *age.*, 390, 504.

59 48/Fetih 19-20.

edildiği mesele, onların nasıl dağıtılacağıdır. Ganimetlerle ilgili en çok bu konuda ayet vardır. “Ganimetler” anlamındaki Enfâl sûresinin “sana soruyorlar” diye başlaması, bu konunun Müslümanlar arasında tartışıldığını göstermektedir. Âyetin bildirdiği hükme göre ganimetler öncelikle Allah ve Rasûlü’nündür: “Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah ve Peygamber’e aittir. O halde siz (gerçek) müminler iseniz Allah’tan korkun, aranızı düzeltin, Allah ve Resulüne itaat edin.” (8/Enfâl 1). Bunun anlamı ganimetlerin taksimının Allah’ın emrine uygun bir şekilde Rasulullah tarafından yapılacağıdır.⁶⁰ Nitekim daha sonra gelen âyetlerde bu taksim nasıl yapılacağı belirtilmektedir: “Eğer Allah’a ve hak ile batılın ayrıldığı gün, iki ordunun birbiri ile karşılaştığı gün (Bedir savaşında) kulumuza indirdiğimize inanmışsanız, bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah’a, Resulüne, onun akrabalarına yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir. Allah her şeye hakkıyla kadirdir.” (8/Enfâl 41). Buna göre ganimetlerin beşte biri Rasulullah’a verilmek suretiyle, geri kalan beşte dördü mücahitler arasında taksim edilecektir.

Diğer yandan daha sonra inen ve Benû Nadîr Yahudilerinin sürülmesi ve mallarına el konulması meselelerinden bahseden Haşr sûresindeki âyetler, burada elde edilen ‘fey’in taksiminde nispeten farklı bir yol izler. Buna göre bahsi geçen mallar kamu yararı için harcanacak ve fakir muhacirlere dağıtılacaktır.⁶¹

3) Şehitlik ve Gazilik

Bir savaşa katılmanın insana en ağır gelen yönü hiç şüphesiz ölümüne gitmekle eş anlamlı olmasıdır. Dolayısıyla insanın, savaşa katılmasını kolaylaştıracak bir motivasyona sahip olması, rahat savaşabilmesi açısından önemlidir. Tarih boyunca insanlar çeşitli motivasyonlarla savaşa

60 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî, (Beirut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, tsz.), II, 185.

61 “Allah’ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah’a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir). Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah’ın azabı çetindir. (Allah’ın verdiği bu ganimet malları,) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah’tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah’ın dinine ve Peygamberine yardım eden fakir muhacirleridir. İşte doğru olanlar bunlardır.” (59/Haşr 7-8). Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mustafa Fayda, “Fey”, *DİA*, XII, 511-513.

katılmışlardır. Bunlar arasında vatani korumak, şan ve şeref elde etmek, cesaret gösterisi, maddî kazanç, namusu korumak ve dinî savunmayı sayabiliriz. İslâm'daki şehitlik kavramı, Allah'ın istediği şekilde davranmak ve O'nun rızasını kazanmak için temelde O'nun gönderdiği mesajlara ve bu mesajların dolayımında mü'minlere karşı savaş açanlarla savaşırken ölmek anlamına gelir. Dolayısıyla mü'minlerin savaştaki motivasyonları esas olarak Allah'ın rızasına erişmek olarak belirlenmiştir. Kur'ân'ın mesajlarına inanan mü'min şehitlik meselesinin ne kadar yüceltildiğine yakından şahitlik eder: Allah için savaşıp ölenler, 'ölüler' olarak tavsif edilmemelidirler. Zira onların diri oluşları, insanların keyfiyetini tam olarak bilemeyecekleri bir şekilde devam etmektedir (2/Bakara 154). Bu diri oluşun çok daha canlı bir tasviri ise şu âyetlerde yer alır: "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler; Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır. Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir halde arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar. Onlar, Allah'tan gelen nimet ve keremin; Allah'ın, müminlerin ecrini zayi etmeyeceği müjdesinin sevinci içindedirler. Onlar yaralandıktan sonra Allah'ın ve Peygamberinin davetine uyan kimselerdir. Onlardan güzel davranıp iyilik edenlere ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlara büyük bir mükâfat vardır." (3/Âl-i İmrân 169-172).

"Savaşta yaralanarak yahut hiç yara almaksızın sağ kalmak anlamındaki gazilik de Allah'ın çeşitli şekillerdeki mükâfatlarını cezbedecek bir durumdur." (4/Nisâ 74).

Kur'ân'ın şehitlik ve gazilik kavramlarına yüklediği anlam, hem ilk dönemde oluşan siyasî birliğin düşmanlara karşı savunulmasında çok daha kolaylaştırıcı bir unsur olmuş hem de Müslümanın savaşının, ilk dönemlerde yaygın olduğu şekilde, kabile ve kavim menfaatlerini çok çok aşan ve Allah'a kullukla bağlantısı kurulan bir değer uğrunda olması gerektiği prensibini ortaya koymuştur. Bu prensip daha sonra da Müslümanlar tarafından canlı bir şekilde korunmuştur.

3. Yönetim İlkeleri

Kur'ân'da bir devlet kurulması, devletin yönetim biçimi yahut devlet organizasyonu ile alakalı konular hakkında sarih ve detaylı açıklama-

ların bulunmadığı bilinen bir hakikattir. Diğer bir deyişle “Kur’ân’da tanı-
mı yapılmış, çerçevesi tespit edilmiş bir devlet modeli bulunmadığı gibi
genel ilkeler dışında kuralları ve ayrıntıları belirlenmiş bir siyaset şekli
de mevcut değildir.”⁶² Birçok konuda detaylara inilmesine ve geniş açık-
lamalar yapılmasına rağmen bu gibi konularda herhangi bir açık emrin/
nehyin olmamasının sebebi kesin olarak bilinmemekle birlikte bazı açık-
lamalar yapılabilmektedir. Bu açıklamalara göre devlet, tarihin başlangı-
cından itibaren bütün toplumların hayatı için zorunlu bir kurumdur. Bu
kurumun Kur’ân’daki yansımaları da işte bu evrenselliği ve zorunlu oluşu
yönüyledir. Yani Kur’ân’ın mesajının bütününden, neticede zorunlu ola-
rak kurulacak olan devletin taşıması gereken genel ilkeler elde edilebilir.
Dolayısıyla Kur’ân’da birbirinden farklı kültürlerin egemen olduğu top-
lumalarda devletlerin mahiyetleri, yapılanma biçimleri, işlevleri, yetkileri
ve hukuki sınırları üzerinde durulmamıştır. Kur’ân’da devletle ilgili olarak
belirtilecek en temel nitelik, aynı zamanda ahlak ve hukuk ilkesi olarak
adalet ve onun karşıtı bir kavram olan zulümdür. Bundan dolayıdır ki ule-
ma, devletlerin meşru olup olmama konusunu tespit ederken bu temel
ilkeyi esas almıştır.⁶³

Bu konudaki bir başka açıklama da yine benzer nitelikte olup me-
seleyi farklı bir tarzda izah etmektedir: “İslâm herhangi bir siyasî yapı
içerisinde devlet başkanı veya sair bir yönetici yahut sıradan bir vatandaş
olarak yaşayan insanın yetiştirilmesine, sistemin kurulmasından daha
fazla önem verir. Bu sebeptendir ki Kur’ân’da ve Hadislerde iyi insan ve
iyi Müslümanın yetiştirilmesi hedefine yönelik yüzlerce, binlerce âyet ve
hadis vardır. Ama devletin yönetim biçimine yönelik ayet ve hadis sayısı
sınırlıdır. Burada peygamberlik süresi yetmediği veya diğer tür düzenle-
meler tarihi şartlar gereği öne geçtiği için ihmal edilmiş bir yasama boşlu-
ğundan ziyade, bilinçli bir boşluk söz konusudur. Bir başka ifadeyle Allah
Teala eli değmediği için bu sahayı boş bırakmış değildir. İyi insan ve Müs-
lümanın yetişmesi durumunda insanların zamanlarının şartlarına uygun
olarak kuracakları birçok sistemde iyi sonuçların alınabileceği anlayışı bu
tür düzenlemede etkili olmuştur.”⁶⁴

62 Süleyman Uludağ, “Kur’ân’da Bir Devlet Modeli ve Siyaset Teorisi Var mıdır?”, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları – I*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000), s. 114.

63 Uludağ, “Kur’ân’da Bir Devlet Modeli ve Siyaset Teorisi Var mıdır?”, s. 113.

64 Mehmet Âkif Aydın, “Hz Peygamber ve Dört Halife Dönemi İslâm Devlet Yönetimi”, *İslâm ve Demokrasi, Kutlu Doğum Sempozyumu - 1998*, (1998), s. 24-25.

İzahlardan anlaşıldığı kadarıyla Kur'ân, kuralları ve ayrıntıları belirlenmiş, esnekliği bulunmayan statik bir siyasetin yürümesinin mümkün olamayacağı⁶⁵ tezini haklı çıkaracak şekilde, seçim, yönetim vs. konularla ilgili kararı ümmete bırakmıştır. Aslına bakılırsa, bu gibi konular Hz. Peygamber hayatta iken çözülmesi gereken birer problem olarak algılanmamaktaydı. Hz. Peygamber, İslâm'ı seçen Arap kabilelerinin iç siyasal düzenlerinin detaylarına karışmamış, onların yerel siyasal işlerine fazla müdahale etmemiştir. Kendi zamanında yaşayan kral ve liderleri peygamberliğine inanmaya davet etmiş, böyle yaptıkları takdirde devletlerine dokunulmayacağı sözünü vermiştir. Görünen o ki Hz. Peygamber dinin temellerini atmış, siyaseti ise konjonktür gereği –kaçınılmaz olarak- uygulamıştır. O, bilinen anlamda bir devlet kurmayı hedeflememiş ve kral olmamıştır.⁶⁶ Bu tür meseleler birer problem olarak algılanmadığı için Kur'ân'ın bu konularda açıklama yapmamış olmasının gayet tabii olduğu sonucuna varabiliriz. Zira Kur'ân'ın nüzul süreci çoğunlukla çıkan sorunlara çözüm üretme odaklı bir süreçtir. Diğer yandan biz bu süreci takip ederek Hz. Peygamber'in Mekke ve Medine dönemlerinde taşıdığı doğal liderlik ve devlet başkanlığı sıfatlarının topluma yansıma yani siyaset etme şekillerine Kur'ân âyetlerinin nasıl eşlik ettiğini gözlemleyebiliriz. Başka bir ifadeyle Kur'ân'ın bu yönetim sürecinde Müslümanlardan beklediği yahut yaptıklarında takdir ettiği şeyleri tespit edebiliriz -ki bunları yönetim ilkeleri olarak isimlendirmek yanlış olmasa gerektir. Bu gibi hususların daha ziyade Medine döneminde bahis konusu edildiği de yine bilinen bir hakikattir.

a) Biat (Meşruiyet)

Biat (*bey'at*), eskiden beri Arapların bildiği bir uygulamadır ve liderin, yönetilenler nezdindeki meşruiyetinin en önemli tezahürü olarak algılanmaktadır. Kelime, “satmak; satın almak” manasındaki *bey'* mastarına bağlı olarak “yöneticilik tevdi etmek, birinin yöneticiliğini benimsemek” anlamında kullanılmıştır. Araplar genellikle yaptıkları ticari anlaşmaları teyit amacıyla el sıkışmayı adet haline getirdiklerinden, idare edenle edilen arasında bir nevi anlaşma niteliği taşıyan devlet başkanı seçimini de el sıkışma suretiyle belirlemişler ve aradaki benzerlikten dolayı buna

65 Uludağ, “Kur'ân'da Bir Devlet Modeli ve Siyaset Teorisi Var mıdır?” s. 114.

66 Ahmet el-Kâtip, *Sünnî Siyasal Düşüncenin Gelişimi-Demokratik Hilafete Doğru*, trc. Muhammed Coşkun, (İstanbul: Mana Yayınları, 2010), s. 34-35.

da *bey'at* demişlerdir. Biat neticesinde, tıpkı alış-verişte olduğu gibi, halk devlet başkanına yönetilme hakkını devretmekte, o da çeşitli kurallara riayet ve hizmet etme şeklinde bunun karşılığını ödemektedir.⁶⁷

Kur'ân'da biattan bahseden üç âyet vardır ve hepsi de Medine döneminde nazil olmuştur. İki de birbirine yakın dönemlerde (Hudeybiye ile Mekke'nin fethi arasında) nazil olan Mümtehine ve Fetih sûrelerinden ilkindeki âyette Müslüman kadınların Rasulullah'a hem haram/helal konularında hem de "ma'rûf" diye tabir edilen 'aklın ve dinin iyi gördüğü' şeyler hususunda biat etmeleri emredilmektedir.⁶⁸ Buradan hareketle yöneticinin halkı 'ma'rûf'un gerektirdiği şekilde idare etmesi gerektiği, ona itaatin de bu durum devam ettiği müddetçe olacağı şeklinde bir sonuca varmak yanlış olmasa gerekir.⁶⁹ Fetih sûresindeki âyetler ise Müslümanların, kendi birliklerine yönelik tehditler karşısında yöneten-yönetilen bütünleşmesinin hem onların faydasına olacağı hem de Allah'ın rıza ve rahmetini celbedeceğini bildirmektedir.⁷⁰ Bu âyetlerin hem muhtevası hem de nüzul ortamları göz önünde bulundurulduğunda buradaki biatın daha çok dinî hükümlere bağlı kalmak ve Rasulullah'a itaat etmek anlamında kullanıldığını söylemek⁷¹ kısmen eksik kalacaktır. Zira özellikle Fetih sûresindeki âyetlerde Allah'ın hoşnut olduğu biat, Mekke müşriklerinin, Müslümanların siyasî birliğini tanımama ve onları bertaraf etme tavırlarına karşı ortaya konmuştur.⁷² Diğer yandan yine aynı sebeple, bi-

67 Cengiz Kallek, "Biat", *DİA*, VI, 121.

68 "Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi işi işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana biat etmeye geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir." (60/Mümtehine 12)

69 Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, (Kahire: Dâru İhyâ'î'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1383), IX, 291.

70 "Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahdine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir." (48/Fetih 10)

"Şüphesiz Allah, ağaç altında sana biat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur, güven duygusu vermiş ve onlara yakın bir fetih ve elde edecekleri birçok ganimetler nasip etmiştir. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." (48/Fetih 18-19).

71 Kallek, "Biat", VI, 121.

72 Burada sözü edilen biat "Rıdvân biatı" olarak isimlendirilir. Hudeybiye Musalahası

atın Hulefâ-i Râşidîn döneminde, 'halîfeyi seçme ve seçilene itaat etme' anlamında siyasî bir içerik kazandığını söylemek⁷³ de eksik bir ifadedir. Doğrusu şudur: Rasulullah hayatta iken 'devlet başkanını seçme' konusu gündemde olmadığı için biatın anlamında geçici bir farklılık oluşmakla birlikte siyasî içeriği değişmemiştir. Sonraki dönemlerde ise devlet başkanının peygamberlik vasfı olmadığı için ona olan biatın siyasî içeriği biraz daha ön plana çıkmıştır.

b) Danışma/Şûrâ

Arapça bir kelime olan "şûrâ" *ş-v-r* kök harflerinden türer. Bu kökten türeyen birçok kelimenin "içeride gizli olan bir şeyin bulunduğu yerden alınarak ortaya çıkarılması ve başkalarına gösterilmesi" manasında birleştiği, özellikle "arı kovanından bal çıkarmak" işinin bu kökten türeyen kelimelerle anlatıldığı belirtilmektedir.⁷⁴ Buna göre şûrâ, isabetli ve doğru bir karar verebilmek için ilim ve ihtisas sahibi kişilerle fikir teatisinde bulunarak, tıpkı arı kovanından bal alır gibi, konunun özünü ortaya çıkararak isabetli kararlara varmaktır. Şûrâ sonucunda elde edilen bilgi tıpkı bal gibidir. Nasıl ki bal insan için değerli bir besin ise, böyle bir bilgi de danışan kişi için o nispette faydalıdır.⁷⁵

Şûra, Kur'ân'ın Mekke döneminin sonlarına doğru nazil olduğu düşünülür⁷⁶ 42. sûresinin adı olmasının yanında bu sûrenin 38. âyetinde Müslümanların övülen vasıfları anlatılırken onların, işlerini aralarında danışma ile yaptıklarından bahsedilir (*ve emruhum şûrâ beynehüm*). Bu vasıf övüldüğüne göre Müslümanlar her zaman –özellikle dünyevi işlerini- birbirlerine danışarak yapmalıdırlar. Nitekim aklın gereklerine göre

öncesinde Rasulullah'ın Mekke'ye gönderdiği elçisi Hz. Osman'ın müşrikler tarafından öldürüldüğü haberi gelince Rasulullah arkadaşlarını toplar ve onlardan kanlarının son damlasına kadar Kureys'le mücadele edeceklerine ve bu konuda kendisiyle birlikte sebat göstereceklerine dair biat alır. Bkz. et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, XXII, 223-224.

73 Mustafa Özkan, "Emevi İktidarının İşleyişinde Biat Kavramına Yüklenen Anlam ve Biatın Fonksiyonu", *Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi [Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, (2008/1), cilt: VII, sayı: 13, s. 115.

74 Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 273.

75 Ali Galip Gezgın, "Devlet Yönetiminde Şûra İlkesi ve Osmanlı Devletinde Şûrâ", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1999/6), s. 83; Talip Türcan, "Şûra", *DİA*, XXXIX, 230.

76 Bkz. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXV, 24.

de bu yöntem en doğruyu aramak konusunda etkili bir yöntemdir.

Medine döneminde nâzil olan Bakara sûresinde, çocuğun iki yıl dolmadan sütten kesilmesine eşlerin karşılıklı istişare ile karar verebileceklerinden bahsedilmektedir.⁷⁷ Burada da ortak sorumluluk gerektiren bir durum söz konusudur ve Kur'ân böyle durumlarda tek taraflı iradeye dayalı uygulamayı uygun görmediğini ifade etmektedir.⁷⁸

Yine Medine'de nazil olan Âl-i İmrân sûresindeki konuyla ilgili âyette doğrudan Hz. Peygamber'e ashabıyla istişarede bulunması emredilmektedir.⁷⁹ Buradaki istişare emri, Hz. Peygamber'in kimliği göz önüne alınarak farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Bu yorumların mukteza-yı hâle en muvafık olanı Hz. Peygamber'in her ne kadar fetânet sahibi olsa da dünyevi meselelerin tümünde gerekli bilgilere sahip olmadığı ve başkalarının fikir ve birikimlerinden faydalanmaya ihtiyaç duyacağını dile getiren yorumlardır.⁸⁰ Esasen yaşanan tarih de bunu kanıtlamıştır. Mesela Rıdvan Bey'ati diye isimlendirilen olay öncesinde Hz. Peygamber Mekte'ye elçi olarak Hz. Ömer'i göndermek istemiş ama o bazı gerekçeler ileri sürerek Hz. Osman'ın gitmesinin daha doğru olduğunu söylemiş, Rasulullah da bu fikri uygun bulmuştur.⁸¹ Yine Uhud harbinde kendi istememesine rağmen çoğunluğun isteğine ve ısrarına uyararak Medine dışına çıkmayı ve bir meydan muharebesini kabullenmeyi göze almıştır.⁸² Diğer yandan Kur'ân'da açıkça şûra kelimesi geçmeksizin danışmanın öneminden bahsedilen âyetler vardır.⁸³ Bütün bu hususlar Müslümanların –siyasî işleri de dâhil olmak üzere- en doğruya ulaşma konusunda danışma yöntemini işletmelerinin gerekliliğine işaret etmektedir.

77 “...Eğer ana ve baba birbiriyle görüşerek ve karşılıklı anlaşarak çocuğu memeden kesmek isterlerse, kendilerine günah yoktur...” (2/Bakara 233).

78 Türcan, “Şûra”, XXXIX, 231.

79 “Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.” (3/Âl-i İmrân 159)

80 Bu görüşler için bkz. et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vili'l-Kur'ân*, VII, 343-345; Türcan, “Şûra”, XXXIX, 231.

81 İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, II, 315.

82 İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, II, 63.

83 Mesela 20/Tâhâ 29-32; 27/Neml 28-33.

Bununla birlikte, ne yazık ki tıpkı sonraki dönemlerde biat usulünün saltanat usulünün getirdiği *de facto* uygulama karşısında şekli bir prosedüre dönüşmesi gibi, şûra prensibi de aynı fiili durumun sonucu olarak ferdi bir danışma mekanizmasından öteye gidememiş, üyeleri, kararlarının bağlayıcılığı belli esaslara bağlanmış bir heyet veya meclis haline gelememiştir.⁸⁴

c) Adaletin Temin Edilmesi

Adaletin temin edilmesi, İslâm'ın sadece siyasî meselelerde değil, her türlü iş hususunda Müslümanların zihnine iyice yerleştirmeye çalıştığı bir anlayıştır. Buna göre adalet ilkesi, "ahlakî muhtevalı her kişi-kişi, kişi-toplum ilişkisinde dengeli olma; haklıya hakkını, suçluya cezasını verme olarak tanımlanabilir. Fakat bunun belli bir formu yoktur. Her tekil ilişkide büyük bir teyakkuzla, vicdanî bir keskinlikle, bilgisel bir uzak ve geniş görüşlülükle bulunabilecek bir şeydir. Bunun anlamı adaletin hiçbir ölçüsünün olmayışı, tamamen izafi oluşu değil, neyin âdilâne olduğunu herkesin sağduyu ile tespit edebileceğidir. Kuşkusuz neyin âdilce, neyin zalimce olduğunu tespit etmek için nesnel ölçütler söz konusudur. Kur'ân, adaleti bütün beşeri ilişkilerde olduğu gibi, özellikle yönetim konusunda da bir ilke olarak koymaktadır."⁸⁵

Kur'ân'da adalet kavramını ifade etmek üzere *el-adl* ve *el-qıst* kelimeleri kullanılır. Bunlardan ilki "eşit ve denk olma – müsâvât" anlamına gelirken ikincisi "adalet üzere dağıtılan pay, nasip" anlamına gelir.⁸⁶ Adalet prensibi Kur'ân'ın en çok üzerinde durduğu bir konu olduğu için Mekte dönemindeki âyetlerde de söz konusu edilir. Mesela Nahl sûresinin son âyetlerinden birisinde, Müslümanların müşriklerin çok ciddi saldırılarına maruz kalmalarına rağmen yine de adaletten ayrılmamaları ve ceza vermek konumunda olduklarında ancak misliyle mukabeleye me'zun oldukları bildirilmektedir (16/Nahl 126). Medine dönemindeki âyetlerde hem fertlerin birbirleriyle ilişkilerinde hem de Müslümanların kurduğu siyasî birliğin diğer topluluklarla olan ilişkilerinde –özellikle savaş gibi meselelerde- adaletten asla ayrılmamaları emredilir. Buna göre Müslümanlar, en yakınları ve hatta kendileri söz konusu olduğunda bile herhangi bir

84 Aydın, "Hz Peygamber ve Dört Halife Dönemi İslâm Devlet Yönetimi", s. 25.

85 Özsoy-Güler, *Konularına Göre Kur'ân/Sistematik Kur'ân Fihristi*, s. 519.

86 Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 329, 404.

kayırmacılığa yönelmeden adaleti ayakta tutmakla yükümlüdürler. Eğer bu konuda dikkatli olunmazsa Allah'ın gazabı gelecektir (4/Nisa 135). Müslümanları yok etme niyetinde olmayıp onlara saldırmayan gruplara iyilik yapmanın ve adil davranmanın herhangi bir sakıncası yoktur (60/Mümtehine 8). Müslümanların bir topluluğa olan kızgınlığı ve kini, o topluluğa karşı adaletsizlik gibi bir suçu işlemelerinin gerekçesi olamaz. Müslümanlar her hâl u kârda adil davranmalıydılar. Böyle olduklarında gerçek anlamda dikkatli davranmış ve Allah'ın koyduğu sınırları ihlal etmemiş olurlar [takvâ] (5/Mâide 8).

Adaletle ilgili olarak Medine döneminde dile getirilen en önemli hususlardan birisi de emaneti (yetkiyi) ehil olanlara verme meselesidir. Şüphe yok ki bu konunun devlet yönetimi açısından önemi büyüktür. Devlet, her birinin bir yetkili eliyle hayatiyetini sürdürdüğü birçok organdan oluşan bir vücut gibidir. Dolayısıyla bu organların düzgün işlemesi, yetkililerin durumuyla yakından ilgilidir. Bu sebeple olsa gerek ki, Müslümanların siyasî birlik tesis ettikleri Medine'de nazil olan bir âyet yetkililerin dağıtımında ehliyetli kişilerin seçilmesini emretmektedir.⁸⁷ Ehil kimselerin ehliyeti ise sadece teknik kapasitelerinde değil, işgal ettikleri makamda adaleti yaygınlaştırmalarında da ortaya çıkacaktır.

d) İyiliği Yaygınlaştırmak, Kötülüğü Engellemek (el-Emr bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehy 'ani'l-Münker)

“Ma'rûf” akıl ve şeriatin iyi olarak nitelendirdiği düşünce ve fiilleri ifade ederken, “münker” yine akıl ve şeriatin benimsemeyip çirkin olarak tavsif ettiği düşünce ve fiiller anlamına gelir.⁸⁸ İyilikleri her yönüyle hâkim, kötülükleri ise bütünüyle mahkûm kılmak şeklinde de ifade edilebilecek⁸⁹ bu ilke, Müslümanlar arasında bu yönde ortak bir şuurun oluşmasını sağlaması bakımından İslâm'ın temel dinamiğidir.⁹⁰ Çünkü İslâm'ın ve

87 “Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi işitici, her şeyi görücüdür.” (4/Nisâ 58)

88 Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 334. İsfehânî tarifinde sadece “fiiller”den bahsetmektedir. Fakat düşünceleri de fiillerin yanında zikretmek daha doğru olacaktır.

89 İfadenin Kur'ân'da geçtiği yerlerin bu şekilde çevirisinin örneği için bkz. Mustafa Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli / Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011), s. 87, 88 (3/Âl-i İmrân 104 ve 110. âyetler).

90 Mustafa Çağrıcı, “Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker”, *DİA*, XI, 139.

dolayısıyla Kur'ân'ın temel gayesi yeryüzünde ahlakî bir toplum oluşturarak bu toplum vasıtasıyla insanlığın temel değerlerini korumaktır. İyiliği ayakta tutmak ve başkalarına –zorlama olmaksızın- tavsiye etmek; kötülüğün her türlüşünü gerekirse güç kullanarak ortadan kaldırmak bütün Müslümanların, örgütlü güç olarak da devletin sorumluluğundadır.⁹¹

Kur'ân'da bu prensibin söz konusu edildiği âyetler, biri hariç (31/ Lokman 17) tümüyle Medenî sürelerde yer almaktadır.⁹² Bu âyetlerde iyiliği tavsiye ve kötülükten sakındırmanın bütün mü'minlerin bir vasfı olduğu/olması gerektiği bildirilir. Fakat bu âyetlerde hangi davranışın ma'rûf hangisinin münker olduğunun açıkça belirtilmemesi sebebiyle, ma'rûf, dinin yapılmasını gerekli gördüğü veya tavsiyeye şayan bulunduğu; münker de bunların zıddı olan söz ve davranışlar şeklinde açıklanmıştır.⁹³ Diğer yandan münkeri tavsiye edip, ma'rûfu ortadan kaldırmaya çalışmanın ise münafıkların vasfı olduğu belirtilir.⁹⁴

3/Âl-i İmrân 104'te Müslümanların içinde bu görevi ifa edecek bir topluluğun bulunmasının emredilmesi, İslâm âlimlerinin çoğunluğunu bu vazifenin farz-ı kifâye olduğu düşüncesine sevk etmiştir. Buna göre Müslümanların hiç olmazsa bir kısmı her zaman bu ilkenin yaygınlaştırılması için çalışmalıdır. Nitekim bu anlayışın sonucunda İslâm toplumlarındaki hisbe/ihtisâb kurumu vücuda gelmiştir.⁹⁵

İyiliği özendirme ve kötülüğü ortadan kaldırma çabasının bir yönetim ilkesi olarak en belirgin bir biçimde ifade edildiği âyet 22/Hacc 41. âyettir.⁹⁶ Burada âdeta Müslümanlar iktidar sahibi olduklarında İslâm'ın çizdiği müstakîm yoldan ayrılmamaları hususunda uyarılmaktadırlar. Çünkü iktidar, daha önce çekilen eziyetleri unutturacağı gibi, giderek şımarma ve kibirlenme gibi asla tasvip görmeyen sonuçlar da verebilir. Dolayısıyla Müslümanlar iktidarın kendilerini kötü yönde değiştirmesine fırsat vermemeli ve sırf Allah'a yönelik kulluğun bir ifadesi olarak namaz kılmaya, yoksul, muhtaç ve fakirlere yardım etmeye devam etmelidirler.

91 Özsoy-Güler, *Konularına Göre Kur'ân/Sistemantik Kur'ân Fihristi*, s. 521.

92 Bkz. 3/Âl-i İmrân, 104, 111, 114; 7/A'râf 157; 9/Tevbe 71, 112; 22/Hacc 41.

93 Çağrı, "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker", XI, 139.

94 9/Tevbe 67.

95 Çağrı, "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker", XI, 139.

96 "Onlar (o müminler) ki, eğer kendilerine yeryüzünde iktidar verirsek namazı kılar, zekâtı verirler, iyiliği emreder ve kötülükten nehyederler. İşlerin sonu Allah'a varır."

İnsanın doğuştan getirdiği iyi özelliklerle uyuşan şeyleri (ma'rûf) yaygınlaştırmaya ve yine insanın öz yaratılışı gereği tiksindiği şeyleri (münker) ortadan kaldırmaya devam etmelidirler ki böylece sosyal adalet gerçekleşsin ve barış ve huzurun hâkim olduğu erdemli toplum vücut bulsun.⁹⁷

Sonuç ve Değerlendirme

İslâm dinînin siyasetle ilişkisini yahut İslâm toplumunun siyasî yönünün görünür hale gelişini, esasen son peygamber Hz. Muhammed'in (sav) peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkışıyla başlatmak mümkündür. Hz. Peygamber, şirk düzeninin hâkim olduğu ve bu düzenin insanların itikadi, siyasî, sosyal ve ekonomik durumları üzerinde etkili olduğu bir toplumda tevhid inancını yaymak isteyince toplumu bütün bu konularda karşısına almış oluyordu. Bu durum tebliğin yönünü ve biçimini belirliyor ve Hz. Peygamber'i muarızların tavırlarına göre bir hareket stratejisi geliştirmeye yöneltiyordu. O'nun Mekke ve Medine dönemleri olmak üzere bütün bir tebliğ hayatını göz önüne getirdiğimizde, muarızların baskısından kurtulmak için ekonomik, sosyal (kabilevi) ve siyasî tedbirlere başvurduğunu ve böylece baskıdan kurtulmanın yollarını aradığını görürüz.

Hız. Peygamber'in hem Medine'ye hicret kararı hem de oraya varduktan sonra vakit kaybetmeden giriştiği faaliyetler, Müslüman toplumun siyasî kimliğini netleştirme ve sağlamlaştırma faaliyetleri olarak görülebilir. Rasulullah'ın Medine'den önce Taif'e gitme çabası, arkadaşlarından bazılarını Habeşistan'a göndermesi ve nihayet Medinelilerle görüşüp onların yardım ve desteğini garanti altına alması, Mekke'den bir şekilde uzaklaşmanın çarelerini arama değil, bu site devletindeki çarkları tersine çevirme planları olarak ele alınmalıdır. Zira Mekke dönüştürülmeden İslâm tebliğinin rahata ermesi ve insanların hayatının Allah'ın muradına uygun şekilde değiştirilmesi mümkün olmayacaktı. Nitekim Medine'ye hicretin üzerinden fazla bir zaman geçmeden Mekkelilerle sıcak temaslar başlamış ve çatışma savaflara dönüşerek nihayetinde Mekke'nin fethi ile sonlanmıştı. Diğer yandan Rasulullah'ın Medine'ye hicretinden sonra orada İslâm toplumunu tanzim etmeye yönelik faaliyetleri de (mescit inşası, kardeşlik uygulaması, Yahudilerle ortak savunma antlaşması yapılması vs.) Müslüman toplumun siyasî bir birlik olarak inşasının aşamalarından biridir.

97 Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, VI, 59.

Rasulullah'ın bütün bu faaliyetlerinin keyfiyetini tespit ederken şu hususa dikkat etmek gerekir: Hz. Muhammed (sav) Allah'ın Elçisi'dir. Dolayısıyla onun öncelikli gayesi bazı insanları bir araya getirip onlardan bir devlet teşkil etmek olmasa gerektir. Zira Allah'ın insanlara mesajı öncelikle onların ahlaklarıyla ilgili olup bir devlet kurmaları yahut ülkeler fethetmeleriyle ilgili değildir. Bu sebeple Rasulullah'ın daha peygamberliğinin ilk zamanlarından itibaren etrafındaki insanlara, çevredeki büyük imparatorlukları yıkıp mülklerini ele geçirme vaadinde bulunduğu dair rivayetler hususunda dikkatli olmak gerekir. Müslümanların oluşturduğu devlet gaye ve hedef olmayıp bir sonuçtur.

Kur'ân'ın Medine döneminde nazil olan bölümleri, tıpkı Mekke'de nazil olanlar gibi Müslümanların hayatlarını hem yönlendirmekte hem de izlemektedir. Bir başka ifadeyle âyetlerin nüzülü Allah'ın iradesine göre gerçekleşmekte ama mevcut şartlara göre şekillenmektedir. Dolayısıyla Medenî âyetler Müslümanların oluşturduğu siyasî birliği hem teşvik etmekte hem de önlerine çıkan engelleri aşmada onlara yol göstermektedir. Bu sebeple Müslümanların tarihinin bu kesitini izlemenin en iyi yolu tarih kaynaklarıdır. Âyetleri takip ederek ise Kur'ân'ın bu tarih kesitini nasıl yönlendirdiğini ve ne türlü müdahalelerde bulunduğunu anlayabiliriz. Buna göre Kur'ân, öncelikle Müslümanlara bir ben-idraki kazandırmakta ve bu vasıftaki fertlerin oluşturacağı kendine güveni tam, bağımsız bir birliğin tesisini temin etmektedir. Bunun sonucunda ulaşılan nokta siyasî egemenliktir ve Müslümanlar başta Mekke müşrikleri olmak üzere bütün diğer unsurlar karşısında bu egemenliklerini savunmuşlardır.

Siyasî egemenliğin tesisi, özellikle o günkü şartlarda, "kıtâl" anlamındaki cihadı zorunlu kılmıştır. Müslümanlık açısından barış ve savaşızsızlık hali esas olmakla birlikte şartların kaçınılmaz kıldığı savaş, siyasî egemenliğin ve dolayısıyla Müslüman toplumun muhafaza ve idamesi için zorunludur. Kur'ân Medenî âyetlerde bu hususu açık bir şekilde ifade etmektedir.

Anlaşıldığı kadarıyla Kur'ân, siyasî bir organizasyon ve kurum olarak devletin yönetim biçimi, liderin tayini, seçimi, görev süresi, azli vs. hususlarda açık ifadeler barındırmamaktadır. Bunu İslâm'ın öncelikli hedefinin iyi ve ahlaklı insan yetiştirmek olup devlet tesis etmek olmamasıyla yahut bu gibi hususların Hz. Peygamber döneminde sorun teşkil etmiyor oluşuyla izah etmek mümkündür. Bununla birlikte Kur'ân'ın özellikle Me-

denî sûrelerini izleyerek Müslümanların iktidarı ele geçirdiklerinde nasıl siyaset etmeleri, insanlar arasında nasıl hüküm vermeleri ve işlerini nasıl çözmeleri gerektiği hususunda bazı ilkeler elde etmek mümkündür. Esasında bu durum Kur'ân'ın evrenselliğinin de tezahür ettiği yönüdür.

KAYNAKÇA

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1996).

Apak, Adem, "Hz. Peygamber'in Hicret Sonrası Medine'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine", *Hz. Muhammed Ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, 20-22 Nisan 2007 [*İslâmi İlimler Dergisi Yayınları*], 2007.

Aydın, Mehmet Âkif, "Hz Peygamber ve Dört Halife Dönemi İslâm Devlet Yönetimi", *İslâm ve Demokrasi, Kutlu Doğum Sempozyumu - 1998*, 1998.

Aydın, Mustafa, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991).

Azimli, Mehmet, "Olağanüstü Olaylar Örgüsünde Hz. Peygamber'in Hicreti", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, cilt: V, sayı: 3, 2008.

Balcı, İsrail, "Klasik Hukukçuların Cihad ve Savaşa Dair Görüşlerine İbn Rüşd'ün Getirdiği Eleştiri ve Açılımlar", *Doğu-Batı İlişkisinin Entelektüel Boyutu/İbn Rüşd'ü Yeniden Düşünmek*, (Sivas: 2009).

Câbirî, Muhammed Âbid, *İslâm'da Siyasal Akıl*, trc. Vecdi Akyüz, (İstanbul: Kitabevi, 1997).

Çağrı, Mustafa "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker", *DİA*, XI, 139.

Davutoğlu, Ahmet, "İslâm Tarihine Genel Siyasî Bir Bakış", *Değişim Sürecinde İslâm (Kutlu Doğum Haftası: 1996)*, (Ankara: TDV Yayınları, 1997).

Davutoğlu, Ahmet, "Medeniyetlerin Ben İdrâki", *Divan Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 3, 1997/1.

Derzeze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1383).

Fayda, Mustafa, "Fey", *DİA*, XII, 511-513.

Fazlurrahman, İslâm, trc. M. Dağ-M. Aydın, (Ankara: Selçuk Yayınları, 1996).

Gezgin, Ali Galip, "Devlet Yönetiminde Şûra İlkesi ve Osmanlı Devletinde Şûrâ", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 6, 1999.

Giddens, Anthony, *Toplumun Kuruluşu*, trc. Hüseyin Özel, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999).

Hak, Müshirül, "İslâm Toplum ve Toplum Hayatında Cami'nin Yeri", çev. Ahmet Güç, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: III, Sayı: 3, 1991.

Halebî, Ali b. Burhânuddîn, *es-Sîratü'l-Halebiyye*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1400/1980).

Hâmid, et-Ticânî Abdülkâdir, *Kur'ân ve Siyaset: Siyasî Düşüncenin Mekki Âyetlerdeki Temelleri*, trc. Enise Anaş, İstanbul: İnkılab Basım Yayım, 2008).

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Tarihine Giriş*, trc. Ruhi Özcan, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2007).

-----, *İslâm Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan Yayımcılık ve Ticaret, 2003).

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, (Tûnus: Dâru Sahnûn li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1997).

İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Me'âfirî, *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ vd., (Kahire: Şeriketü Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955).

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Mısırî, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, tsz.)

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. AbdülKerîm, *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1417/1997).

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' Ebû Abdillâh el-Basrî ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. İhsân Abbâs, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968).

Kallek, Cengiz, "Biat", *DİA*, VI, 121.

el-Kâtip, Ahmet, *Sünnî Siyasal Düşüncenin Gelişimi-Demokratik Hilafete Doğru*, trc. Muhammed Coşkun, (İstanbul: Mana Yayınları, 2010).

Özel, Ahmet, "Cihad", *DİA*, VII/527.

Özel, Ahmet, "İslâm'da ve Günümüz Devletler Hukukunda Savaş Esirleri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2003.

Özkan, Mustafa, "Emevi İktidarının İşleyişinde Biat Kavramına Yüklene

Anlam ve Biatın Fonksiyonu”, *Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi [Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, 2008/1.

Özsoy, Ömer-Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur’ân/Sistematik Kur’ân Fihristi*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2005).

Öztürk, Mustafa, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli / Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011).

Quinton, Anthony, *Political Philosophy*, (Oxford: Oxford University Press, 1967).

Râgıb el-İsfehânî, Ebu’l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, thk. M. Halil ‘Aytânî, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1422/2001).

Sönmezoğlu, Faruk (derl.), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, (İstanbul: Der Yayınları, 2010).

et-Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi’u’l-Beyân fî Te’vîli’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1420/2000).

-----, *Târîhu’l-Ümem ve’r-Rusûl ve’l-Mülûk*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1407).

et-Tehânevî, Muhammed b. A’la b. Ali el-Faruki el-Hanefî, *Keşşâfu Istılâhâti’l-Fünûn ve’l-Ulûm*, thk. Ali Dehrûc, (Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâsirûn, 1996).

Türcan, Talip, *Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001).

-----, “Şûra”, *DİA*, XXXIX, 230.

Uludağ, Süleyman, “Kur’ân’da Bir Devlet Modeli ve Siyaset Teorisi Var mıdır?”, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları – I*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000).

Zemahşerî, Cârullâh Ebu’l-Kâsım Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, tsz.)